НААДЫМ КИРЖИКЧИЛЕРИНГЕ ИЗИГ БАЙЫР!

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 169 (10154) | 1976 чылдың июль 17, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

ЭРЗИНЧИЛЕРГЕ БАЙЫР

СЭКП Тыва обкому, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели Эрзин районнуң колхозчуларынга, тускай эртемниглеринге, бүгү ажылчы чонунга күш-ажылчы улуг тиилелгези — 1976 чылда күрүнеге дүк садар социалистиг хүлээлгезин хуусаа бетинде күүсеткени дээш байыр чедирген.

Бо чедиишкин — мал ажылының ажылдакчыларының шудургу ажылының, СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш партия, совет, профэвилел, комсомол организацияларының, көдээ ажыл-агый органнарының политиктиг, организакчы ажылының түңнели. СЭКП обкому, Министрлер Чөвүлели районнуң ишчилери мал чемин белеткээр хүлээлгезин күүседир, дужут ажаалдазынга, кыштаглаашкынга шынарлыг белеткенир, күрүнеге эът, сүт садар болгаш бүдүрер планын күүседиринче, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыын болгаш шынарлыын бедидеринче бүгү күжүн мобилизастаар деп бүзүрелин илергейлээн.

СТОКГОЛЬМНУҢ ЧАА КЫЙГЫРЫЫНГА СЭКП-НИҢ УДУРТУКЧУЛАРЫНЫҢ АТ САЛГАНЫ

Чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр дээш, чепсеглениишкинни дүжүрер демиселге күжениишкиннерни катыштырарынче бүгү чазактарны болгаш парламентилерни, политиктиг партияларны болгаш хөй-ниитиниң организацияларын кыйгырган Стокгольмнуң чаа Кыйгырыынга июль 15-те СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннеринге кандидаттар, СЭКП ТК-ның секретарьлары боттарының аттарын салганнар.

Кыйгырыгга эштер Л. И. Брежнев, Ю. В. Андропов, В. В. Гришин, А. А. Громыко, А. П. Кириленко, А. Н. Косыгин, Ф. Д. Кулаков, Д. А. Кунаев, М. К. Мазуров, А. Я. Пельше, Н. В. Подгорный, Г. В. Романов, М. А. Суслов, Д. Ф. Устинов, В. В. Щербицкий, Г. А. Алиев, П. Н. Демичев, П. М. Машеров, Б. Н. Пономарев, Ш. Р. Рашидов, М. С. Соломенцев, И. В. Капитонов, В. И. Долгих, К. Ф. Катушев, М. В. Зимянин, К. У. Черненко олар ат салганнар.

Атомнуг чепсекти хоруур дугайында төөгүлүг Стокгольм Кыйгырыының 25 чыл ою-биле холбаштыр 1975 чылдың июнь 2-де Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлелиниң Президиумунуң хүлээп алган ол Кыйгырыы болза, тайбыңга айыылдыг кылдыр чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр дээш база чепсектиң мөөңнеттинген курлавырларын кызырарынче шилчиир, делегейниң дүшкүүрлүг чөрүүнүң чавырлыышкынын ханыладыр дээш бүгү-делегейниң массалыг кампаниязының эгезин салган. Эрткен чылдың дургузунда аңгы-бүрү чурттарга он-он миллион кижилер анаа ат салган, салган аттарның саны хүн келген тудум улам-на көвүдеп турар.

Совет Эвилелинде ол кампания бүгү улусту хаара тудкан. Бо хүнге чедир ол Кыйгырыгга бистиң чуртувустуң чүс миллион ажыг хамаатылары ат салган. Стокгольмнуң чаа Кыйгырыынга ат салып тура, дайынны кээр хоңну чок болгаш оон уржуун ылап билир совет кижилер бистиң улузувустуң ёзулуг тайбыңга ынакшылдыын көргүзүп турар. СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң тайбыңга ынакшылдыг чайгылыш чок даштыкы политиказының шугумун, СЭКП-ниң XXV съездизинге хүлээп алган тайбың болгаш улустар аразынга кады ажылдажылга дээш, улустарның хосталгазы база хамаарышпас чоруу дээш улам ыңай демиселдиң программазын олар долу чүүлдүгзүнүп турарын илергейлеп турар.

СЭКП-ниң удуртукчуларының Стокгольм Кыйгырыынга ат салганы тайбыңны болгаш делегейниң айыыл чок чоруун быжыглаар дугайында сагыш салыышкынының, партияның болгаш улустуң дүшкүүрлүг чөрүктүң чавырлыышкынының оруунга улам ыңай базымнарже, оон доктаамал, соксаал чок болдурарынче чүткүлүнүң чаа илерээшкини болур.

(СЭТА).

Ядролуг чепсекти таварылга боор азы санкция чокка ажыглаарын болдурбас дугайында Совет Эвилели биле Францияның аразында дугуржулгага ат салганы

Ядролуг чепсекти таварылга боор азы санкция чокка ажыглаарын болдурбас дугайында Совет Эвилели биле Францияның аразында дугуржулганың үндезиннерин СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң болгаш Францияның Президентизи В. Жискар д'Эстэнниң аразынга ужуражылгаларының база харылзажылгаларының түңнелинде чедип алган.

Чагаалар солчулгазының аргазы-биле июль 16-да Кремльге ол дугуржулганы кылып тургускан, ол чагааларга совет таладан СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри А. А. Громыко, француз таладан — Францияның даштыкы херектер министри Ж. Сованьярг ат салган.

Ат салыышкынынга эштер Л. И. Брежнев, Н. В. Подгорный, А. Н. Косыгин, Д. Ф. Устинов чораан. Анаа ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Кириллин, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары М. П. Георгадзе, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң Даргазы А. П. Шитиков, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Националдар Совединиң Даргазы В. П. Рубен, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң бирги оралакчызы В. В. Кузнецов, ССРЭ-ниң камгалал министриниң бирги оралакчызы В. Г. Куликов олар база турган. Чорааннарның аразынга ССРЭ-ниң Францияда элчини С. В. Червоненко болгаш Францияның ССРЭ-де элчини Б. де Лесс бар болган.

Ядролуг чепсекти таварылга боор азы санкция чокка ажыглаарын болдурбас дугайында Совет Эвилелиниң болгаш Францияның аразында дугуржулга кылдыр солушкан чагааларны парлалгага парлаар.

(СЭТА).

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дөрткү чыыжының үшкү сессиязының дугайында

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дөрткү чыыжының үшкү сессиязы бо чылдың июль 16-да Политчырыдыышкын бажыңынга болуп эрткен. Сессияны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Даргазы депутат **Ю. Л. Аранчын** ажыткан. Дааразында дедир кыйгырттырган депутаттарның орнунга чамдык округтардан соңгуткан депутаттарның бүрүн эргелериниң дугайында Мандат комиссиязының даргазы депутат **Н. С. Бойдунуң** илеткелин сессия дыңнаан. Хайыраканның № 51 соңгулда округундан депутат Л. Д. Саттың болгаш Суг-Аксының № 61 соңгулда округундан депутат А. А. Монгуштуң бүрүн эргелерин хүлээп көрген.

Депутаттар сессияның хүн айтырыгларын бадылаан.

1. СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр социалистиг хоойлу-дүрүмнү быжыглаар болгаш ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле чер-чер Советтериниң сорулгаларының дугайы.
2. Доктаамал комиссияларның составынга өскерилгелер киирер дугайы.
3. Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазын соңгуур дугайы.
4. Бирги болгаш ийиги сессияларга депутаттарның салган негелделериниң күүселдезиниң дугайы.
5. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ийиги, үшкү сессияларының аразында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хүлээп алган Чарлыктарын бадылаар дугайы.

Бирги айтырыг талазы-биле илеткелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы депутат **М. К. Мендуме** кылган. Чугаалашкан айтырыг талазы-биле санал бергеннер: Барыын-Хемчик райкүүском даргазы депутат **С. Т. Амырбит**, Кызыл хооркүүском даргазының оралакчызы **В. А. Парунин**, Чөөн-Хемчик районнуң Чадаана көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы **А. Д. Кужугет**, Шагаан-Арыг амыдырал хандырылга комбинадында баш таарыкчызы депутат **Т. Ф. Коробейникова**, СЭКП-ниң Тожу райкомунуң бирги секретары депутат **С. К. Орус-оол**, республика прокурору депутат **В. Б. Кара-Сал**, Бии-Хем районнуң «Өөк» совхозунда бызаа ажаакчызы депутат **С. А. Даржаа**, Тыва АССР-ниң иштики херектер министриниң оралакчызы **П. П. Селиванов**, Тес-Хем районда «Чодураа» колхозтуң мал эмчизи депутат **А. Х. Серээ**, Бай-Тайга райкүүском даргазы **Р. С. Хунай-оол**, Хову-Аксы суур Совединиң күүскомунуң даргазы **О. В. Малютина**, юстиция министри **А. Д. Ховалыг**, Тыва АССР-ниң культура министри депутат **М. С. Хомушку**, Тыва автотранспорт эргелелиниң начальниги депутат **В. З. Сатаев**.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Дээди Советтериниң депутады, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** сессияга делгереңгей чүве чугаалаан.

Саналдар соонда сессия Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының составынга чамдык өскерилгелерни бадылаан. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында илеткелди Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары депутат **С. Х. Красный** кылган. Сессия Чарлыктарны бир үн-биле бадылаан.

Тыва АССР-ниң Дээди судунуң даргазынга **К. Б. Юмбууну** сессия соңгаан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң дөрткү чыыжының үшкү сессиязы оон-биле бодунуң ажылын дооскан.

(Сессия дугайында отчёт дараазының солунунга үнер).

СЭКП-НИҢ XXV СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН АМЫДЫРАЛГА БОТТАНДЫРАР ДЭЭШ

Малчыннарның республика Наадымының киржикчилериниң хуралы

Дүүн республика Наадымының киржикчилери СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга доллур чыглып келген. Наадымга киржир эрге дээш калбарган социалистиг чарыштың тиилекчилери болгаш көдээ ажыл-агыйның специалистери, партия, совет, профэвилел болгаш комсомол ажылдакчылары, албан организация, бүдүрүлге коллективтериниң төлээлекчилери, кожавыс акы-дуңма Моол Арат Республиканың Баян-Ульгий аймаандан аалчыларның келгени ол.

Наадым киржикчилериниң хуралын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш **М. К. Мендуме** ажыткан.

Хуралдың киржикчилери СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретары эш Леонид Ильич Брежнев баштадыр СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң составын хүндүлүг президиумга бедик көдүрлүүшкүн, улуг сорук кириишкин-биле соңгаан.

«1976 чылдың бирги чартыында малчыннарның социалистиг чарыжының түңнелдериниң дугайында» илеткелди СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары эш **Г. Ч. Ширшин** кылган.

Эш Г. Ч. ШИРШИННИҢ илеткели

Эштер! Республиканың малчыннарының амгы Наадымы кайгамчыктыг хүннерде эртип турар-дыр. Бо хүннерде совет улус Коммунистиг партияның, оон ленинчи Төп Комитединиң, эш Л. И. Брежнев баштаан ТК-ның Политбюрозунуң удуртулгазы-биле СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин боттандырар дээш политиктиг болгаш күш-ажылчы аажок бедик көдүрлүүшкүннүң байдалында эрес-шудургу ажылдап турар.

СЭКП-ниң XXV съездизи тоску беш чылдың дургузунда партияның, оон Төп Комитединиң хөй талалыг улуг ажыл-чорудулгазының түңнелин үндүрген болгаш иштики база даштыкы политика талазы-биле партияның ээлчеглиг сорулгаларын тодаргайлаан, коммунизмче оруктап чуртту улам ыңай хөгжүдери дээш демиселдиң, практиктиг ажылдың калбак программазы-биле совет улусту чепсеглээн дээрзин билир болгай силер.

Партияның область организациязының бүгү ажыл-чорудулгазы амгы үеде СЭКП-ниң XXV съездизиниң салганы улуг сорулгаларны, тоску беш чылдың баштайгы чылының планнарын чедиишкинниг күүседиринче угланган.

Партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының организакчы болгаш политиктиг ажылы, ажылчы чоннарның эрес-шудургу күш-ажылы ниитизи-биле бо чылдың бирги чартыында республиканың улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң планнарының күүселдезин хандырган.

Үлетпүрнүң ажылдакчылары үлетпүр продукциязын бүдүрүп үндүрериниң болгаш сайгарарының планын ажыр күүсеткеннер. Пландан ажыр 875 муң рубльдиң продукциязын сайгарган. 1975 чылдың бирги чартыынга деңнээрге продукция сайгарары 1556 муң рубльге ийикпе, азы 3,8 хуу көвүдээн.

Бо чылдың бирги чартыында 45 миллион ажыг рубльдиң капитал салыышкынын шиңгээдип алган, ол болза эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 2,9 хуу хөй боор турар. Ол-ла үеде күрүнениң капитал салыышкынының күсели-биле 56,4 миллион рубльдиң кол фондуларын ажыглалга киирген. Ол дээрге 1975 чылдың ол үезинге деңнээрге 32,6 миллион рубль хөй боор турар. Тываның даг-дүгү болбаазырадыр В. И. Ленин аттыг комбинадының ийиги ээлчээн ажыглалга киирген. Республиканың хоорайларының болгаш суурларының ажылчы чоннары 26 муң дөрбелчин метр шөлдүг чурттаалга бажыңнарын алганнар.

Транспорт бүдүрүлгелериниң, коммунал-амыдырал болгаш садыг хандырылгазының хөй-хөй коллективтери экии түңнелдерни чедип алган, эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге чоңга 3887 муң рубльдиң барааннарын хөйнү саткан.

Чоокта чаа СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, облпрофчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому үлетпүр коллективтериниң, транспорт бүдүрүлгелериниң, тудуг, садыг организацияларының, коммунал болгаш чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң бо чылдың бирги чартыында социалистиг хүлээлгелериниң күүселдезиниң түңнелдерин үндүрген.

Каа-Хем хөмүр-даш разрезиниң, Чадааннның автобүдүрүлгезиниң, «Тыва көдээ тудуг» трестиң № 62 КМК-зының, Кызыл үлетпүр садыының болгаш Туранның амыдырал хандырылга комбинадының коллективтерин социалистиг чарыштың тиилекчилери деп санаан. Оларны шилчиир Кызыл туктар болгаш дипломнар-биле шаңнаан.

Кызылдың дааранылга фабриказының, респотребсоюзтуң АТБ-зиниң, «Тыва сүт тудуг» трестиң № 2 КМК-зының, Кызыл районнуң холушкак садыының, «Суг канал» эргелелиниң, автосептелге заводунуң, Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң АТБ-зиниң, «Көдээ элек-

(Уланчызы 3-кү арында).

Республика Наадымының киржикчилери (солагай талазындан): Улуг-Хем районда «Найырал» совхозтуң өшкү бригадазының бригадири, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг Чавзан Соскармаа, Өвүр районда «Коммунизмче орук» колхозтуң мурнакчы хойжузу, Октябрь Революциязы орденниң эдилекчизи Шамбар-оол Монгуш, Бай-Тайга районда «Мурнакчы» колхозта тудугжулар бригадазының шеверлекчизи Сенди-кыс Саая, Улуг-Хем районда «Найырал» совхозтуң кадарчызы Дадыл-оол Шартанай, Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» колхозта суггатчы Арбай-оол Канчыыр болгаш Өвүр районда «Кызыл Тук» колхозтуң хойжузу, «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи Дөртей Ооржак олар.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотозу.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ЧАА-ЧАА ЧЕДИИШКИННЕРЖЕ!

Тыва АССР-ниң бүгү малчыннарынга республика Наадымының киржикчилериниң

КЫЙГЫРЫЫ

Эргим эштер!

Бистиң чуртувус оңгу беш чылдың — шынарның болгаш ажыктыг чоруктуң беш чылының бирги чылының ийиги чартыынче кирипкен.

Совет кижилер СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин удуртулга болдургаш, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер база ажылдың шынарын экижидер дээш социалистиг чарышты калбартып тургаш, 1976 чылдың баштайгы чартыында экономика болгаш культураны хөгжүдеринге, чоннуң амыдырал байдалын бедидеринге чаа-чаа чедиишкиннерни чедип алган.

Бистиң Коммунистиг партиявыстың XXV съездизиниң ажылдап кылганы, ленинчи иштики болгаш даштыкы политиканың кайгамчыктыг чедиишкиннеринге сорук кирген совет кижилер бистиң Төрээн чуртувустуң улам ыңайгы чечектелиишкининиң беш чыл планының даалгаларын хуусаа бетинде күүседир, совет кижилерниң амыдыралының материалдыг болгаш культурлуг деңнелин бедидер дээш политиктиг болгаш күш-ажылчы кайгамчык улуг көдүрлүүшкүн-биле ажылдап турар.

1976 чылдың улус ажыл-агый планын чедиишкинниг күүседир дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга кирипкеш, бистиң республиканың ажылчы чоннары бирги чартык чылда чамдык экии түңнелдерни чедип алган. Үлетпүр продукциязын сайгарар талазы-биле чартык чыл планын 102,1 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 875 муң рубльдиң продукциязын сайгарган.

Тываның малчыннары күрүнеге эът садар талазы-биле чартык чыл хүлээлгезин 106,7, сүттү — 116,5 хуу, дүктү оңаалдадан 2,6 катап ажыр күүсеткен.

Планнарны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседир дээш демиселге мурнакчы хойжуларның, саанчыларның, кадарчыларның, чылгычыларның болгаш өске-даа малчыннарның хүрээлеңи өскен. Чартык чыл дургузунда 150 хойжу төрүүр чүс хойга оңаалдыр 100—128 хураганны алган, 46 саанчы инектен-не ортумаа-биле 1200—2000 кг сүттү сагган. Социалистиг чарышка Эрзин, Мөңгүн-Тайга болгаш Кызыл районнарның малчыннары эң дээре көргүзүглерни чедип алган.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта Дэргүн, «Кызыл тараачын» совхозта Туран, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта Успенка сүт-бараан фермаларының коллективтери тус-тузунда 1428, 1256 болгаш 1135 килограмм сүттү бир инекке оңаалдыр сагган.

Эрзинде «Коммунизмче орук» колхозтуң Б. Кунгаа бригадирлээн № 3, «Алдан-Маадыр» совхозта М. Монгуш бригадирлээн Акгыңм хойжу бригадалары төрүүр чүс хойга оңаалдыр ортумаа-биле 106 болгаш 105 хураганны алган.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта хойжу Ч. Сат төрүүр чүс хойга оңаалдыр 126 хураганны, ол-ла совхозта саанчы А. Монгуш инектен-не ортумаа-биле 2018 кг сүттү сагган, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта бызаа ажаакчызы А. Бушуева болгаш «Саян» совхозта инек кадарчызы С. Даваа бир башка оңаалдыр хонукта 784 болгаш 1200 грамм немелде деңзини чедип алган.

Ооң-биле кады республиканың малчыннарының эрткен алды айларда социалистиг чарыжының түңнелин ап көөрге, бүдүрүлге курлавырларын амдаа чедир ажыглавайн турар чүүлдер бар. Чамдык малчыннар мурнакчылар-биле чаңгыс аай байдалга ажылдап тура-ла, малдың чаш төлүн, сүттү, дүктү, немелде деңзини эвээшти ап турар. Мындыг байдалдың тургустунуп келгениниң чылдагааны чүнүң-даа мурнунда малчыннарның мурнакчы ишчилер ышкаш кызымак ажылдавайн турары, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер дээш чаа арга, курлавырларны дилеп, тыварынга идепкейни болгаш чогаадыкчы чорукту көргүспейн турары-биле, харын-даа даандырган ажыл-херек дээш чурум, харысаалга чок чоруктарны болдуруп турары-биле тайылбырлаттынар. Чарыштан дашкаар ажылдап турар кижилер бодунуң күш-ажылын өске эштериниң күш-ажылы-биле деңнээр, кожаларының ажылының дуржулгазын ажыглаар аргазы чок болур деп чүвени амыдырал бадыткаан. Деңнелге чокта — чүткүл турбас, чүткүл чокта — күш турбас деп чоннуң чугаалажып турары таварылга эвес.

Кожазы-биле, мергежил барымдаалап, эжи-биле чаржыры — ол дээрге, күш-ажылга эң дээре көргүзүглерни чедип алыр, ажыктыг аргалар-биле чепсегленир дээни ол.

1976 чылдың болгаш беш чылдың социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседир сорулга-биле республиканың бүгү малчыннарын, көдээ ажыл-агыйның ажылдакчыларын кыйгырарывыс болза:

— мал продуктуларын бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедир дээш, көдээ ажыл-агыйның бо чугула адырының экономиказын быжыглаар дээш социалистиг чарышты улам калбартыр;

— ферма бүрүзүнге, хойжу бригада бүрүзүнге мал чеминиң идегелдиг курлавырын тургузар, кыштаглаашкынга үлегерлиг белеткенир, оон организастыг эрттирер, малдың чемгерилгезин болгаш ажаалдазын долу хандырар, мал продуктуларын белеткээринге болгаш бүдүреринге бедик темпилиг өзүлдени чедип алыр;

— мурнакчы колхозтарның болгаш совхозтарның үлегерин ёзугаар ажыл-агый бүрүзүнге мал чеми белеткээр механизастаан цехтерни тургузар, фермаларга комплекстиг механизацияны дүрген шиңгээдип алыр;

— малдың баш санын өстүрер болгаш оон продуктулуг чоруун көвүдедир дээш хемчеглерни алыр, уксаажыдылга болгаш ветеринария ажылдарының деңнелин бедидер;

— малды дүрген өстүрериниң болгаш семиртирииниң мурнакчы аргаларын калбаа-биле шиңгээдип, хонукта арбын немелде деңзини чедип алыр, күрүнеге арган болгаш чиик деңзилиг малдарны дужаарын болдурбас;

— ажыл-агый бүрүзүнге мал продуктуларын бүдүрериниң хөй орулгалыг болурун чедип алыр, оларның шынарын бедидер;

— фермаларның специалистериниң, бүгү ажылдакчыларының күжениишкиннерин төрүүр малдың кызырааш чоруун дүрген узуткаарынче угландырар, фермаларга ветеринария-санитария чурумун болур-чогуур-биле тургузар;

күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрү, ажылчы чоннарның улам өзүп турар херегцелин долу хандырары-биле эът, дүк, сүт бүдүрерин көвүдедири, ниитиниң малының бүрүн четче турарын чедип алыры дээш демиселди, малды оорлаар болгаш чидирер чоруктарга удур шиитпирлиг демиселди калбартырынче Тываның бүгү малчыннарын кыйгырып тур бис.

Эргим эштер! Коммунистиг партия болгаш Совет күрүне көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин — чурттуң экономиказын быжыглаарынга болгаш совет улустуң чаагай чоруун бедидеринге онза ужур-дузалыг болуп турар, улус ажыл-агыйының бо чугула адырын улам ыңай хөгжүдер дугайында аажок улуг сагыш салыышкынны илергейлеп турар.

Чоннуң чаагай чоруунче чайгылыш чок сагыш салып турары дээш, тайбың болгаш делегейге кады ажылдажылга дээш, хосталга болгаш улустарның хамаарышпас чоруу дээш улам ыңайгы демиселдиң Программазын чедиишкинниг күүседирин хандырып турар күжениишкиннери дээш СЭКП Төп Комитединге болгаш Совет чазакка, эш Леонид Ильич Брежневтиң бодунга чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенивисти илергейлеп тур бис.

СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин күүседири-биле боттарывыстың бүгү күжүвүстү, билиивисти болгаш дуржулгавысты бээривисти төрээн Коммунистиг партиявыска болгаш Совет чазакка бүзүредип тур бис.

1976 ЧЫЛДЫҢ ИЮЛЬ 16-ДА ХҮЛЭЭП АЛГАН.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙНЫ ШАПКЫН ХӨГЖҮДЕР

МАЛ АЖЫЛЫ— КОЛ КИЧЭЭНГЕЙДЕ

Эрзин район 1976 чылдың бирги чартыында мал ажылының продуктуларын бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедир, малдың баш санын немей өстүрер талазы-биле республиканың районнарының аразында калбарган социалистиг чарышка тиилекчи болган. Күрүнеге чартык чылда эът садар планын 113,9 хуу, сүттү—164 хуу, дүк садар планын 8,5 катап ажыр күүсеткен. Район төрүүр чүс баш хойга онааштыр 96 хураганны камгалап алган.

Онгу беш чылдың баштайгы чылының улус ажыл-агый планнарын чедиишкинниг күүседир, СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының дугайында доктаалын амыдыралга боттандырар дээш Эрзин районнуң ажылчы чоннары политиктиг бедик көдүрлүүшкүннүг, күш-ажылчы сорук кириишкиннинг ажылдап келген.

СЭКП Эрзин райкому болгаш ажылчы чоннар депутаттарының район Совединиң күүседикчи комитеди СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин күүседиринче ажылчы чоннарны мобилизастаар талазы-биле чогуур хемчеглерни ап чорудуп турар.

Районнуң малчыннары эрткен кышты эки белеткелдиг уткаан. Кыштаглаашкынга четчир чем-суур тургустунган, малчын бүрүзү 10-дан 15 тоннага чедир сигенни белеткээн турган. Мал суггарар доскаарларны кыштаг бүрүзүнге тургузарының хемчеглерин алган. «Коммунизмче орук» колхозта кодан бүрүзүнге суггарылганы эки организастаан. Колхозтарга мал эмнелгезиниң пунктуларын тургузуп, аарыг малдарны тускайлап эмнээриниң хемчеглери алдынган турган. Ооң ачызында малдың аарыгдан өлүп хораар чоруу ийи катап кызырылган.

Мал эмчилериниң, зоотехниктериниң, бригадирлериниң тускай өөредилгедиг, дуржулга солчулгалыг хуралдарын ай санында эрттирип келген.

Малдың чаш төлүн чидириг чок камгалап алыр талазы-биле тускай хемчеглерни ажылдап кылгаш, боттандырган. Хойнуң эрте оолдаашкынының ажыл-агыйларга ажыктыын, чидириг чок болурун барымдаалааш, хойнуң эрте тарылга боозадылгазын организастаап турган. Ооң түңнелинде хой оолдаашкыны районга март айда колдуунда доозулган болгаш малчыннар чаш хураганны чидириг чок ажаап алган. Районнуң колхозтарында алды хойжу бригада төрүүр чүс хойдан-на чүстен хөй хураганны алган. «Коммунизмче орук» колхозтуң № 3 хойжу бригадазы (бригадири Бадаа Кунгаа) төрүүр чүс хойга онааштыр 106 хураганны, Ленин аттыг колхозтуң № 2 хойжу бригадазы (бригадири Кызыл-оол Дамдын) 105-ти, «Коммунизмче орук» колхозтуң № 4 хойжу бригадазы (бригадири Дамчай Суму) 103 хураганны менди камгалап алган. Районда ниитизи-биле 66 хойжу төрүүр чүс хойга онааштыр 90—109 чедир хураганны камгалап алган. «Чаа орук» колхозтуң мурнакчы хойжузу Анай Севилбаа төрүүр чүс хойга онааштыр 109 хураганны, район Совединиң депутады Татьяна Баянова («Коммунизмче орук»), Дадар-оол Мандал-оол («Чаа орук»), Эрес-оол Татпит («Коммунизмче орук») олар 108-ти, Дамдын-оол Дамчай («Чаа орук») 106-ны, Кызыл-оол Куулар (Ленин аттыг колхоз), Эрес-оол Дүпчең («Чаа орук»), Орус-оол Намдал («Мөрен») олар 105 хураганнарны камгалап ап, өстүрген. Район төрүүр чүс хойга онааштыр 90 хураган камгалап алыр хүлээлгезин 95 кылдыр күүсеткен.

Ол бүгү малчыннарның кызымак күш-ажылындан, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң билдилиг ажыл-чорудулгазындан, партия, совет органнарының, хөй-ниити организацияларының бир демниг организастыг ажылының ачызында чедип алдынган.

Районнуң колхозтары мал өстүрериниң планын чүзүн аайы-биле—хойнуң 128,6 хуу, өшкүнүң 139, бода малдың 111, чылгының 109,8, тевениң 102,7 хуу күүсеткен.

Ажыл-агыйлар аразынга калбарган социалистиг чарышка чартык чылда бирги черни Ленин аттыг колхоз чаалап ап, бүгү көргүзүглер талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткен.

Районда хой кыргылдазы дооступ турар. Район күрүнеге дүк садарының чыл планын ажыр күүсеткен, дүк дужаалдазы ам-даа уламчылап турар. Малдың чайгы ажаалда-семиртилгези организастыг чорул турар.

Келир кышка малдың быжыг чем-суурун тургузар, орта эки белеткенериниң ажылдары районда калбарган. Районнуң колхозтары 15,5 муң тонна сигенни, ооң иштинде хову сигенин 4156 тоннаны, 3400 тонна саванны, 8000 тонна чулуктуг чемнерни, 1320 тонна будук-бүрүнү, 480 тонна сенажты, 1000 тонна кырыгыышты, 1420 тонна холуксаалыг мал чемнерин белеткээр планныг. Мал чеминиң белеткел ажылдары районда калбарган. Сиген шөлдеринде механизастаттынган 12 бригадаларда 110 кижи хаара туттунган, ажылдап турар. «Коммунизмче орук», Ленин аттыг колхозтар бо ажылче эки организастыг кирген.

Малга быжыг чем-суурну тургузары—районнуң ажылчыннарының бо хүннерде кол сорулгазы. Ону канчаар чорутканындан бистиң мал ажылынга келир чылда чедиишкиннеривис хамааржыр.

Н. ТЫРТЫК-КАРА,
ажылчы чоннар депутаттарының Эрзин район Совединиң күүскомунуң даргазы.

Репортаж

Сүт бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле чыл планының чартыктан хөй кезиин белеткеп алырының эң таарымчалыг үези —чай—бодувуң эргезинде. «Кара-Хаак» совхозтуң төп сүт-бараан фермазының коллективи амгы үеде Тасцы хемниң унунда сериин, элбек оъттуг чайлаанда көжүп чеде берген. Айыраң шокар чечектер, чиңгир-ногаан оът-сиген. Малды семиртир, хой продукцияны алырының орааны ол.

Кежээки саалда. Саанчыларның сава долдур сагган сүдүн сүт комбинадынче чорудары-биле чүдүрген тур. Кадарчылар Салчак Хеймер-оол биле Владимир Күнчүмей инектерниң кежээки одарже үндүреринге белеткеп берген. А саанчылар ажылын дооскаш, совхоз төвүнче машиналыг чоруптарынга далажы берген.

— Он чыл хой кадаргаш, беш чыл бурунгаар фермага инек кадарып эгеледим. Кежээки одарны 7—10 шак аразында эрттирер. Эртенги саалда соонда база-ла 7—11 шак аразында эки кадарарга, ооң соонда суггарып, дыштандырарга семирилвейн канчаар. Сүт саалдазы база көвүдээн. Байдалывыс черле шору ийин — деп, Х. Салчак чугаалады.

Ол шын. «Кара-Хаак» совхозтуң саанчылары онгу беш чылдың баштайгы чылының бирги чартыында, эрес-маадырлыг ажылдап, чартык чылда күрүнеге сүт садарының планын ийи ажыг катап ажыргаш, малчыннарның Наадымынга күш-ажылчы белектиг ужурашкан улус. Ол дугайын фермада учетчик Ян Шуй Чан мынча дей-дир:

— Чедиишкинниң үндезини — инектерни ажаан, кадарарының зоотехниктиг бедик деңнелин хандырганы, саанчыларның бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургусканы болур. Он саанчы 191 инекти саап турар. Чартык чыл планын күүсетпээн саанчы бисте чок. База бир улуг күш—бистиң найыралывыс. Интернационалчы коллектив бис: орус, тыва, кыдат, латыш...

— Чарышта кым мурнап турар ирги?

— Чыык Дармаевна Казырыкпай ийин. Ажыл стажының-даа, арга-дуржулгазының-даа талазы-биле хоочунувус. Чартык чыл даалгазын бүдүн-чартык катап ажырган кижи. Ооң дараазында черлерде Валентина Саңыкай болгаш Мария Мухк олар. Угбазындан улуг-ла дудак чок, шалыпкежээ ажылдап турарлар. Кызылда көдээ ажыл-агый техникумунуң ветеринария салбырының үшкү курузунуң доозукчузу, комсомолчу Татьяна Субботинаны демдеглээри база чугула. Маңаа саанчылап тургаш, өөренип эгелээн техникумун дооскаш, маңаа ажылдаар кижи. Совхоздан стипендия ап турар.

Кара-Хаактың саанчылары бо чартык чылда 1382 центнер сүттү бүдүрүп, ооң 1030 центнерин күрүнеге саткаш, планын 228 хуу күүсеткен. Саар бир инекке онаашыр сүт алыр планын 122 хуу күүсеткен, бо дээрге эрткен чылдың бо үезинде турганындан 9 кг хөй боор турар. Ферма коллективи күрүнеге чартык чылда эът садар планга киириштирер үлүүн база ажырган.

Бистиң чорааныввыс хүнде сагган сүттүң хуваалдазын кылган: сүт комбинадынче, хөй-ниитиниң чемненилге болгаш уруглар албан черлеринче сүттү чоруткан, бызааларга бээрин арттырып алган. Шыгылыг машинада олурган саанчылар суурже углапканнар.

ЧУРУКТАРДА: инек кадарчызы Х. Салчак кежээки одарже үнер дей берген. Совхоз стипендиады Татьяна Субботина болгаш чарыштың тиилекчизи, хоочун саанчы Чыын Казырыкпай олар.

А. АИР.
Г. СИРОТИННИҢ фотозу.

БРИГАДАВЫС АЖЫЛ-ИЖИ

Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң механизаторлары онгу беш чылдың баштайгы чазында шык базырыышкынын кыска хуусаада чоруткаш 23.990 га шөлге хову ажылдарын чоруткан. Шак ол чедиишкинде бистиң № 5 хову-трактор бригадазының киирген үлүг-хуузу база бар.

Бистиң бригадавыстың механизаторлары бо чазын 2476 га черге тараа культураларын, 669 гектарга чаңгыс чылдыг сигенни чаштырган. Ону 12 ажыл хүнүнде чорудар планныг тургаш, херек кырында 9—10 ажыл хүнүнде чоруттувус.

«1976 чылда дүжүт ажаап алыышкынын, көдээ ажыл-агый продуктуларын база мал чемнерин белеткээрин хандырар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалды СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп алган болгай. Ында дүжүт ажаап алыышкынын кыска хуусаада база чидириг чокка чедиишкинниг эрттирер, тараа болгаш чер ажылының өске-даа продуктуларын садып алырының планын долдур болгаш ажыр күүседирин чедип алыр дээш чугула хемчеглерни ап чорударын айыткан.

Бистиң бригадавыстың механизаторлары ол доктаал-биле таныжып көргеш, күскү дүжүт ажаап алыышкынынга эки белеткенип, комбайннар септелгезин бо айның 20-ге чедир бүрүнү-биле доозар деп бедиткен социалистиг хүлээлгени алгап турган. А ынчаарга бригаданың тараажылары республика Наадымынга киржир эрге дээш хей-аъттыг, күженишкинниг ажылдааш, байырлалга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражып, тараа ажаап алыр техниканың септелгезин июльдуң 16-да доосkan.

В. ЯНЧАТ.
№ 5 хову-трктор бригадазының бригадири. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры.

МУРНУНДА— КОММУНИСТЕР

Ыраккы Мөңгүн-Тайга районда «Малчын» колхозтуң Каргыда № 1 база Доора-Ховуда № 4 хойжу бригадаларының малчыннары, мал ажылының специалистери, бригадирлери ниитиниң шээр малының бажын өстүрбүшаан, ооң продуктулуг чоруун бедидер дээш кызымак ажылдап, организастыг хемчеглерни ап турар.

Тывага хой ажылын улам ыңай хөгжүдериниң хемчеглерин айыткан СЭКП Тыва обкомунуң X пленумунуң доктаалында айыттынган сорулгаларны амыдыралга чедиишкинниг боттандырарынга үлүг-хуузун киирери-биле хойжуларның хей-аъды көдүрлүген ажылдап турарлар.

Бо хойжу бригадаларның коллективтери эрткен кыштың берге байдалдарын шыдамык ажып эрткен болгаш малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле Мөңгүн-Тайганың байдалынга багай эвес ажылдаан. Каргының № 1 хойжу бригадазы (бригадири Салчак Хаттыг-оол, мал эмчизи аныяк коммунист Сандык Суван) 3467 хураганны, азы төрүүр чүс хойга онааштыр 94 хураганны, Доора-Ховунуң № 4 хойжу бригадазы (бригадири коммунист Тас Биче-оол, мал эмчизи Ооржак Шагдыр-оол) 3243 хураганны, азы төрүүр чүс хойдан-на 87 хураганны алган.

Элээн хөй хойжулар малдың чаш төлүн камгалап, доруктурар талазы-биле онгу беш чылдың баштайгы чылы—1976 ажыл-агый чылында алган социалистиг хүлээлгезин эрестиг күүсеткеннер. Каргының № 1 хойжу бригадазынга сес хойжу боттарынга быжыглаан, төрүүр чүс хойдан-на 86-дан 100 чедир хураганны менди камгалап алган. Оларның иштинден дуржулгалыг хойжу, коммунист Дамдын Буяндыевич Тейниң бедик көргүзүглүг ажылдап, төрүүр чүс хойга онаашыр 100 хураган алган. Ол-ла бригаданың хойжу коммунистери: Николай Иргит, Салчак Күнчү, Биче-оол Чочак-оол, хойжу Саая Оойлу олар төрүүр чүс хоюнга онаашыр 90—97 хураганны менди доруктуруп алган.

Доора-Ховунуң № 4 хойжу бригадазында алды хойжу чүс хойдан 87-ден 96 хураганны менди ап, социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсеткен. Оларның иштинде хойжу коммунистер: Надваажап Калдар—91, Раиса Адаш—93, Салчак Метпээ—95 хураганны ап, өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп турар.

Д. КУУЛАР.

МЫНДЫ, ЧАРЫ УЛАМ ӨЗЕР

«Тоора-Хем» совхозтуң Чазыларда иви салбырының база бир улуг фермазы Бедий хемниң тайгаларында туруп турар. Сөөлгү ийи чылдарда ферманың ажыл-ижи көскүзү-биле экижээн.

Бедик мергежилдиг, ак сеткилдиг кижилерни фермага быжыглааны, ферманы Чабаш, Кадыр-Оос чайлагларындан көжүргеш, Бедийниң, Ийиспенниң эки одарларында чедиргени ажылды экижидеринге идигин берген. Ол ышкаш фермада партия, профэвилел бөлүктери организастыг болгаш политкижизидилгелиг ажылдарны экижиткен.

Коллектив кежигүннери эрткен чылын төрүүр чүс мындыга онаашыр анайлар камгалап алыр планын күүсеткен. Күрүнеге саткан иви эъди ортумактан орү куштүг болган. Иви фермаларының аразынга социалистиг чарышка бирги черни ээлээш, бедийжилер СЭКП райкомунуң болгаш райкүүскомнуң фермалар аразынга шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан болгаш ону бөгүнге чедир салбаан.

Онгу беш чылдың баштайгы чылын ивижилер база эки көргүзүглер-биле эгелээн. Ивилерниң күш-чамы күскү хевээр деп болур. Ооң ачызында төрээн мындыларның анайлары чидириг чок камгалап алдынган. Бир муң ажыг анайлар немешкен.

Хоочун кадарчылар: Ак Дөрбүт, Ак Күнзүрге, Ак Бадыжык, Ак Сабаа олар боттарынга быжыглаан мындыларындан 81—85 анайларны чидириг чок ажаап ап, ивижилер ортузунга калбарган социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чорул турар.

Бөгүн, малчыннар Наадымын демдеглеп эрттирип тура, совхоз төвүнден безин 300 км ажыг ыракта турар ивижилерниң культурлуг амыдыралын хандырарында четпестерни чугаалавас аргавыс чок. Кино, концерттерни барык көргүспес, идик-хеп болгаш иви баглаар хендирлер-биле хандырылганы узамдыктырып турар фактылар бар.

А. ДОРЖУ.

Ленинград баар мурнунда

Бо ойде ол оъттуг-көктүг, чечек-чимис, аң-мең оранны Чиңге-Бажынче көже бээр турган. Бо чылын амыдырал аайы-биле көжерин шала саададыпкан. Сагыш саарзык. Көктүг-шыктыг чайлагга эрте дээре четсе эки деп бодап кээрге, көжерин чаңгыс хүн-даа соңгаарладыр арга чок. Ынчалза-даа ону шала саададып турар чүве—Москва бе, Ленинград бе баар дээни. Совхозтуң мурнакчы ажылчыннарын чартык чылдың түңнелин барымдаалап шаңнап-мактаарының бир хевири — Төрээн чурттуң тоогулуг, улуг хоорайларынче экскурсиялаар путёвкалар бээри. Улуг-Хемде «Найырал» совхозтуң мурнакчы хойжузу Маңнай Монгушович Дамдыңга ажылчын комитединден Москваже экскурсияже чоруурунга белеткенип алзын деп сеглеткен болган.

Чаа-Хөл, Хемчик аксы ыннаар ырак-чоок ховуларны, дагларны, тайга-кашпалдарны ол хөлчок эки билир. Чажындан-на мал-маган-биле сүржүп келген болгаш, ол чамдык черлерниң кайда кандыг даш төжек чыдарын безин эки билир. Ооң узак кайнаар чорааны? Кызыл четкен-дир аа? Ол-ла. А Москва баар деп бодаарга безин белен-селен чүве тоовас чүрек тиккиледир соктай бээр, эдеп чүве. Өөрүшкүден ыннап турары ол-дур ийин.

— Арай деп Москва чедер дээнде барбайн канчаар, эки белеткенип алыр чүве-дир. Идик-хеп, акша-көпеек дээш чүү-хөөнү-даа мен аайлажыпла бээр мен ыйнаан. Орус сөс билбес, ооң-на кончуг-дур, аа? Аза-уза бердиң, халак—деп, кадайы Ханды ооң бодалын өттүр билип чугаалаан.

Өг-бүле човулешкеш, адааын экскурсиялады чорудар дээн. Чоруур бетинде ол чарыкче, тайгаже барык боттаң, чиик адак кылдыр кадайын, ийи чаш уруу-биле, авазынга дузалажыры-биле элээди уруглары — Света, Юрийни көжүрүп каар болган. Олар малчын келгижеге бетин тайгага орарлар.

Кужурлуг черниң кол үнүжү терезиниң ачызында малгаш-баларлыг орукка машинавыс шоолуг-ла тайбайн бир аалга чедире берди. Хем уну арыг кыдыында бедигээште чаңгыс өг. Кажаа-даа чок. Бир тергеден өске артык-дудуу үнүр-савыг-даа чок. Чок деп чүү боор, кызыл-сарыг чапчаа «Москвич» өг чанында тур. Өг ээн. Чаъс-бораңдан хой-даа барааны көзүлбейн-дир. Кезек тур бис. Элээн болганда ийи аъыт маңнажып келди. Оларның келген уунче бараан харап тур бис. Удатпаанда 14 хар иштинде, холчок дыңзыдыр өрүп алган ийи карэ чаштыг уруг чедип келди.

— Кымның аалы бо, сарыым?

— Маңнай-оолдуң.

— А сен кым сен?

— Ооң уруу-дур мен. Адым —Света.

Уруг өөн ажыдып, от сала берди. Удатпаанда доруг аъттыг кижи челзип кирип келген, малчынывыс боду болду.

Улуг ак пашта шай-даа хайынган, малчын-биле чугаавыс колдуунда-ла Москва, орук-суур, улуг-биче хоорайлар, самолёт, демир-орук дугайы.

Шала кежээликтей малчынывыс хоюн санаар дээш, кыштагда кажааже чоруур дей берди. Кыштаг моон улуг-ла ырак эвес, оглу Юрий кадарган хоюн ынаар чедире бээр болган, а бис малчынның кызыл-сарыг «Москвичизинге» олуруптувус. Машинаны аңаа бо чазын чаа, чарыш тиилекчизинге дээш, эрлчег чокка саткан.

— Аът, чадаг-терге, машина дээш бүгү холге бар улус-тур бис ийин. Чогум хойжу кижиге идегелдиг эш — аът-ла болгай. Кадыр-бертке, төнчү чок ховуга-даа эки аът торлур эвес. Хой эдерип, хүнзедир чорул келирде, сагыш-бодалды-даа дегийт-ле аътка сөглээр чүве болбазыкпе.

Чадаг-тергени бо Юрий деп оглумга саткан чүве. Хой-даа кадарарда, суур-даа кирерде оозун кунуптар кижи.

Машина садып алган ужурум база-ла бо уруг-дарыгны бодаан-на болгай. Уругларывыс он кижи. Улуу 21-лээн, эң бичези 9 айлапкан.

Чолаачылап чаа өөренип чоруур болгаш, малчынывыс оожу-ум чортуп ор. Ынчангаш кыштаг чедир орукка элээн-не хөөрештивис.

Маңнай Монгушович мал ажылынга ниитизи-биле 22 чыл ажылдаан, баштай инек кадарып турган. 1963 чылда кодан кыс хураган хүлээп алган. Боду-даа, ооң хээрэжен ээзи Ханды Донгаковна Нордуп-оол-даа ажылга тудуңгур, шудургу, топтуг-томааныг улус болгаш, хойжулаан үезинде план, хүлээлге күүсетпейн барып көрбээннер. Ийет, малчынның ажылында чаңгыс аай хүннер, дүннер, хонуктар, айлар, чылдар боол улажып чоруй баар. Хойга келген үезинде Дамдың төрүүр кодан хойну ийи удаа солаан. Бо кадарыл турар хою база кырып келген, оозун семирткеш, күзүн дужаар.

— Кыс хураган ала дээн улус бис. Дирекция чери 1-2 класстың чиңге-чарын дүктүг хунан хою бар, ону эң кор, дуржулгалыг кижиге идегээривис ол дээр-дир, ону кадарып кыштаар бис. Аныяк хоюң база чымыштыг-ла чүве болдур ийин— деп, малчынывыс рулюв долгавышаан, чугаазын уламчылап чорду.

Кодан хойну санаан соонда адашкылар үжээлээ «оннадыр» деп түңнедилер. Оларның-биле келген 3 харлыг Марина (ону өөнде шуптузу Өнева дижир) пат-ла турупшылааныңдан-на боор, ачазындан халбактанып, аактадыксаи эгелээн.

Оруувус уламчылап, малчынның аалынче хап орувуста, ол чугаазын база оожум улай каап чор.

— Уттундурбас хүннер че? Ындыг үе база тургулаар. 1970 чылда 100 хойдан 117 хураган, бир башка онаашыр 2,8 кг дүк алганывыс оназ өөрүнчүг болган.

Малчынның өөрүшкүзүнде кижи элдепсинер чүве чок. Ынчанмайн канчаар, сеткил-сагыжындан бүрүн бердинип кылган үлениң чаагай түңнелинге кым-даа чоргаарланыр эргелиг.

— Хойжулар аразында бот-боттарын чарышка кыйгырыжыр боор чүве, мен база чылдың-на кым-бир кижини кыйгырар чаңчылдыг кижи мен.

— Чарышче кижи кыйгырарда чүнү барымдаалаар силер?

— Черле элээн шыырак хойжу кыйгырарга хей-аъттыг боор ийин. Эрткен чылын бистиң совхозтуң Бел бригадазындан Үндүң Доржу-биле чарыш салган бис. Черле шыырак малчын чүве. Боду шөлээлеп чоруй барганда элээн ыыккындырыг болган, ынчангаш көргүзүүн биске четпейн барган ийин. Ам Арыг-Үзүүден бир малчынны чарышче кыйгырган мен. Аалдарывыска-даа четчип, арга-дуржулгавыс-даа солчуп келген бис. 100-тен 102 хураган алыр хүлээлгезин ажырып, 107-ни алган сурагдыг болган чүве. Ам арай ооң сагылга-чуруумунда багай чүве болган деп дамчыыр чугаа дыңнадым ийин...

Чарышты кварталдап түңнээр, маргылдаада кирген кижилерни, арга-дуржулга солуштурар деп чүве чаагай чаңчыл ийин ол. Кижи чугаалажып таныжар-ла болгай. Мал ажаары чеже-даа билдингир, бот-харысалгадан кол хамааржыр-даа болза, дуржулгалыг кижиниң сүмези, бодалы черле ажыктыг. Мен ам ийиги класстың хойжузу кижи-дир мен. Бистиң бригадада хойжу, район Совединиң депутаты Сат Очур-оол бистерге бо-ла арга-сүмени када бээр. Ылаңгыя мал оолдаашкынының үезинде чаш хураган азыраарынга алды аргалыг, салым-чаянныг кижи ол.

— Уруглар авазы суур кирген. Ында ясли-де 5 харлыг ийис оолдар шала думаалаксаан, ынчангаш ынаар барганы ол-дур ийин. Улуг урууус медучилище дооскан, ооң бичези бо чылын көдээ ажыл-агый техникумунче экзамен дужаар дээн. Ооң биче оолду чолаачыга өөредир бодал бар. Өөреникчи уругларны өглер бажын санай тургузарга берге боорга, совхозтан бажың диләэримге, диләэм хандырган. Эрткен кыжын оларны дээш сагыш ажыг болду...

Даартазында аалга почта келген. Малчын бир дугаарында-ла «Шынны» ажыды эвеспе. Бүдүү карак салбайн ор мен. Бир дугаар арынны аажок кичээнгейлиг көрүп олур. Ооң номчулга үшкүзүнче шилчээн.

— Солундан чүнү эң сонуургаар силер?

— Малчын меңээ мал ажылының дугайында бижээн чүүлдер солун, билдингир, өөредиглиг болур-дур. Дегийт-ле ындыг материалды карак бодуп-ла дилей бээр. Ооң соонда делегей амыдыралында болуушкуннар, дөрт дугаар арынга аңаа солун номчулгалар база тургулаар-дыр.

Хой дозуп чорааш номнар база номчуй бээр мен. Кудажы, Сүрүң-оол, чоокта чаа Николай Ооржактың номун номчудум. Тыва чогаалчыларның номнарын бо-ла номчуй бээр мен. «Оваалаш хемни» каш чыл бурунгаар база номчаан мен, ам база номчуп ор мен—дээш, С. Сүрүң-оолдуң чоокта чаа үнген номун көргүзе-дир.

Четпес деп санаар чүвем бе? Хойну тарып боозадырының организастаары чугула. Бисте ол ажыл черле сула. Ажылдың шынарының дугайын бодаваажe хоржок. Хойну класстаарынче кичээнгей салбаза хоржок. Ам дээрезинде бисте, мээң кодамымда база, шокар хой-ла болгай, чүгле наазын барымдаалап үзүп турар. Мал азыраарынга чүү херегил? Чем-суур, бирээде. Бис боттарывыс сиген, будук-бүрү белеткээрин хүлээнир улус бис. Эки кажаа тоң чугула. Сарыг-Хөлда мээң кыштаамда кажаа черле чок ийин. Айтырыгны тургузуп турар кижи мен. Даргалар байдалды билир. Келир чылдан бээр чаа кажаа дугайында айтырыг шиитпирлеттинер боор. Мындаа көдээ Советтиң сессиязынга хову ажылының дугайында айтырыг чугаалашсыысса-даа саналымга бо бодалдарым база илереткен мен.

— А депутат оон ыңай чүнү кылып турарыл?

— Сарыг-Хөл округунда бистиң салбырның малчыннарын ажыл-ишче эвилелдээр, кышка кыламчалыг белеткенир дээш ажыл-ла хой ийин бо. Чай-даа оът-сигенге эки-дир. Дүгүүн келгеш-ле бо талазы-биле элээн шырбаар апаар мен ийин.

Маңнай Монгушович Дамдың 13-та Москва таварты Ленинградче экскурсиялап аъттаныптар. Ооң мурнуу чарыында ол хем ол чарыында чайлагже кадайын, уругларын көжүрүп каан. Аъткa, тевеге чүдүрүнген, артык хөй чүве албаан, чиик. Кодан хоюн баржа-биле кежиргеш, таарымчалыг черни шилээш, майтынны тип каар.

Орук-суур менди-чаагай — дижип байырлашкан бис.

М. ДҮЛҮШ.
Чаа-Хөл — Кызыл.

СЭКП-НИҢ XXV СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН АМЫДЫРАЛГА БОТТАНДЫРАР ДЭЭШ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

три тудугнуң» тудуг-монтаж эргелелиниң, «Найырал» совхозта ажылчын кооперациязының болгаш Кызылдың тедеательезиниң коллективтериниң чедиишкиннерин дипломнар-биле демдеглээн. Хөй санныг ажылчыннар, тудугжулар, амыдырал хандырылгазының ажылдакчылары алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкиниг күүседип, күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрүнүң ёзулуг үлегер-чижээн көргүзүп турар.

Үлетпүрнү, капитал тудугну болгаш өске-даа адырларны хөгжүдериниң талазы-биле ажылдың чамдык эки түңнелдерин чугаалап турган, ажылчы чоннарның чамдык коллективтери ам-даа деңдески эвес ажылдап, планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге шудургу чорууп илеретпейн турарын демдеглээр херек. Он чеди бүдүрүлге коллективтери, оларның аразында «Тыва кобальт» комбинат, «Тудуг кезектери» комбинат, Кызылдың болгаш Туранның хлеб заводтары, Шуурмактың ыяш белеткээр пунктузу, Кызылдың тууйбу заводу чартык чылдың планныг даалгаларын күүсетпээн. 22 бүдүрүлге эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээлин 2050 муң рубльге кудулатканнар. Республиканың үлетпүрүнге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң талазы-биле планның күүсеттинмээнин улуг четпес деп санаар херек. Тудуг организациялары 6 айларда 6073 муң рубль түңнүг капитал салыышкынын чедир шиңгээдип албаан, чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле план күүсеттинмээн.

Ол бүгү болгаш өске-даа четпестер партия организацияларының, министерстволарның болгаш ведомстволарның, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның удуртукчуларының база инженер-техниктиг ажылдакчыларының дүвүрээзинин болдурар ужурлуг. Олар четпестерни чайладырының, күрүне планнарын, ажылчы чоннарның алган социалистиг хүлээлгелерин чугаа чокка күүседирин хандырар талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни алыр хүлээлгелиг. Ону кылырынга бисте бүгү байдалдар болгаш аргалар бар. Ынчаарга оларны чүгле эки ажыглаар, коллектив бүрүзүнге күш-ажылды организастаарын экижидер, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар, даандырган ажыл-херек дээш кижилерниң харысалгазын бедидер херек. Массаларның күш-ажылчы идепкейин болгаш чогаадыкчы инициативазын калбартырынче, дээштиг социалистиг чарышты организастаарынче угланган, партия организацияларының политиктиг болгаш организакчы ажылын улам ыңай сайзырангайжыдары кончуг чугула.

Эштер! Чылдың бирги чартыында планнарны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседир талазы-биле кылдынган ажылдың түңнелин үндүрер, чылдың арткан үезинде сорулгаларны тодарадыр дээш бөгүн мында эң эки хойжулар, саанчылар, кадарчылар болгаш мал ажылының өске-даа ажылдакчылары чыглып келген. Түңнелдер кандыг болганыл?

Хамыктың мурнунда партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының организакчы болгаш политиктиг ажылының, малчыннарның, кодээ ажыл-агыйның өске-даа ажылдакчыларының эрес-маадырлыг күш-ажылының ачызында ниитизи-биле мал кыштаглаашкынын багай эвес эрттиргенин чугаалаар херек. Колхозтарның болгаш совхозтарның, сүт-бараан фермаларының болгаш хойжу бригадаларның хөй нуруузу ол шыңгыы шылгалданы чедиишкиниг тудуп эрткен. Республикада малдың өлүп хораар чоруу ниитизи-биле барык-ла 12 муң башка кызырылган.

Кодээ ажыл-агыйның ажылчылары чартык чылда мал продуктуларын садар хүлээлгелерин — сүттү — 116,5 хуу, эътти — 106,7 хуу, дүктү — 2,6 катап чедиишкиниг күүсеткен. Дүк болгаш сүт садарының талазы-биле чартык чыл планнарын бүгү районнар, эъттиин Өвүр биле Чөөн-Хемчиктен өске районнар шупту күүсеткен.

Эрзин районнуң малчыннары чартык чылдың социалистиг чарыжының түңнелдеринде бирги черни чедип алган, ынчангаш ол районну СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, облпрофчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу болгаш акша шаңналы-биле шаңнаан. Ол улуг тиилелге-биле Эрзин районнуң малчыннарынга болгаш партия, совет база ажыл-агый органнарынга чүректиң ханызындан байырны чедирбишаап, социалистиг чарышка оон-даа улуг чедиишкиннерлиг болурун күзээрин чөпшээреп көрүңер.

Эрзинчилерден аңгыда Мөңгүн-Тайга болгаш Кызыл районнарның малчыннары ажылга эң эки түңнелдерни чедип алган.

«Шекпээр», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Найырал», «Тес-Хем», «Шамбалыг», «Ленинчи орук» совхозтарның, Эрзинниң «Мөрен», Каа-Хемниң «Тиилелге» болгаш «Октябрь 30 чылы», Таңдының «Коммунизмниң херели» колхозтарының коллективтери мал продуктуларының бүгү хевирлерин садарының чартык чыл планын чедиишкиниг күүсеткеннер.

Хөй-хөй сүт-бараан фермалары, хойжу бригадалар бүдүрүлгечи эки көргүзүглерни чедип алган. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн (бригадири Алдын-кыс Саная-Байыровна Монгуш), «Кызыл тараачын» совхозтуң Туран (бригадири Дмитрий Спиридонович Доронин) сүт-бараан фермаларының коллективтери чаржып турарларның мурнуку одуруунда чоруп турар. Ол фермаларга 6 айлар дургузунда бир инекке онаалтыр 1135 килограммдан 1428 килограмм чедир сүттү саган. Республикада 46 саанчы 6 айларда бир инекке онаалтыр 1200 килограммдан хөй сүттү саган. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң саанчызы Монгуш Алдын-кыс инек бүрүзүнден-не 2018 килограмм сүттү, «Кызыл тараачын» совхозта Надежда Сугоракова бир инектен-не 1540 килограмм сүттү, «Көк-Тей» совхозта Тамара Конобеевская — 1460 килограммны, Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязында Фаина Брень бир инекке онаалтыр 1393 кг сүттү саганнар.

Колхозтарга болгаш совхозтарга кышкы үеде 20 муң ажыг баш малды ажаап-тежээр, мыйыстыг боданы семиртир азыраар 30 шөлдер ажылдап турган. Хөй-хөй ажыл-агыйларның удуртукчулары, специалистери мал чеми эвээш болза-даа чаа технология ёзугаар малды чемгерип ажаар болза, мал чемин ажыглаарының ажыктыын дыка бедидип, эът бүдүрерин көвүдедип, чамдык черлерге мал ажылының кадрларының айтырыгларын шиитпирлеп болур деп чүвеге база катап бүзүрээннер.

«Сукпак», «Кызыл тараачын», «Улуг-Хая» совхозтар, Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы, Таңдыда «Коммунизмниң херели», Каа-Хемде «Октябрь 30 чылы» колхозтар семиртилгеге эки түңнелдерни чедип алганнар. Ол ажыл-агыйларда инек кадарчылары Николай Оюн, Монгуш Сандан, Бора-Кара Удувас, Иван Даржаа, Петр Кулаков кыштаглаашкын үезинде хонукта 750—800 болгаш оон-даа хөй немелде деңзини ап турганнар.

Мал ажылын хөгжүдер дээш демиселге бызаа ажаакчылары боттарының үлүүн киирип турар. Оларның хөй-хөйү ажылга бедик түңнелдерни чедип ап турарлар. Бызаа ажаакчылары: ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта Аграфена Бушуева, «Кызыл тараачын» совхозта Күжүгет Сургакчы, «Көк-Тей» совхозта Валентина Долганина болгаш оон-даа өскелер эки ажылдап турарлар.

Бөгүнгү бо хуралга бистиң хойжуларывыстың, саанчыларывыстың эрес-маадырлыг күш-ажылын онаалап демдеглээр бодап-дыр мен, хөй ажылынга кыштаглаашкынны чедиишкиниг чорудар улуг-хуу оларга онаажып турган болгай. Ол кижилерниң күш-ажылын бедии-биле үнелеп база мактаар херек! Эрткен чылдың туруп көрбээн кандаашкынны, ооң уржуундан кыштагларның одарларының өът-сигенниң багай үнгени кыштаглаашкынны эрттирерин, малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алырынга, планнарны болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседиринге улуг бергелерни таварыштырып турган.

Хойжуларның хөй нуруузу мал кыштаглаашкынын чедиишкиниг эрттирген, ажылынга эки түңнелдерни чедип алган. Республикага ниитизи-биле төрүүр 100 хой, өшкүден 1975 чылда 70 анай, хураганны ап турган болза, бо чылын 73 чедир көвүдээн. Эрткен чылга деңнээрге бо чылын шупту 28 муң анай, хураганны хөйнү алган. Хойнуң баш саны 5 хуу көвүдээн.

Эрзинниң малчыннары хойнуң болгаш өшкүнүң баш санын көвүдедип, малдың чаш төлүн хөйнү алган. Бо районда төрүүр чүс хойга онаалтыр 94 хураган алдынган, чартык чылда хойнуң баш санының өзүлдези 10 ажыг хуу боор турар. Мөңгүн-Тайга районда төрүүр чүс хойдан-на 84, Өвүр районда—80 хураганнарны алган. Таңды, Улуг-Хем, Тес-Хем районнарда хойнуң болгаш өшкүнүң баш саны 10—12 хуу өскен.

Эрзин районда «Коммунизмче орук» колхозтуң № 3 хойжу бригадазының коллективи (бригадири Бадыы Буевич Күңгаа) чүс төрүүр хойлардан-на 106 хураганнарны, «Алдан-Маадыр» совхозтуң Ак бригадазы (бригадири Макай-оол Сүүр-оолович Монгуш)—105, Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» колхозтуң Бора-Шай бригадазы (бригадири Юрий Монгушевич Дагба)—102 хураганнарны ажаап алган. 146 хойжу бригадаларының 20-зинге төрүүр 100 хойдан-на 95 ажыг хураганнарны алган. Республиканың 150 хойжулары төрүүр 100 хойдан-на 100 болгаш оон хөй хураганнарны алган болгаш өстүрген. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң хойжузу Сат Чүдүймаа 126 хураганнарны, «Найырал» совхозтуң хойжузу Сат Чапчын 122, Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» колхозтуң хойжузу Монгуш Намбар-оол 120, Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» колхозтан Оюн Хунаклай 117 хураганнарны менди ажаап алганнар. Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары, хойжулар Ооржак Дажы-Намчал, Монгуш Чола база сураглыг хойжу Иван Сафонов болгаш өскелер-даа эки көргүзүглерлиг болганнар.

Чылгычыларның болгаш ивижилерниң күш-ажылын бедии-биле үнелээр ужурлуг. Төрүүр чүс белерден-не 90—93 кулуннарны «Тиилелге» совхозтан чылгычы Хомушку Очур-оол болгаш Эрзин районнуң «Мөрен» колхозундан чылгычы Лопсан Бурбуужук, 100 төрүүр ивилерден 95—96 ивиниң анайларын «Тоора-Хем» совхозтуң ивижилери Көк Хылбыжаа болгаш Ак Күнзүрге ажаап алганнар.

Эштер, СЭКП обкомунуң, республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден бүгү мурнакчы малчыннарга чүректиң ханызындан байыр чедирерин болгаш оларның күш-ажылынга чаа чедиишкиннерни күзээрин чөпшээреп көрүңер. Мурнакчы малчыннарның чедиишкиннери ам-даа ажыглаттынмайн турар курлавырларның болгаш аргаларның барын айыткан. Бир эвес бүгү хойжулар, саанчылар, мал кадарчылары мурнакчы малчыннар ышкаш ынчаар эки ажылдаан болза, республиканың колхозтары болгаш совхозтары өске шынарлыг көргүзүглерлиг, оларның экономиказы улам-на быжыг болур ийик. Бистиң мурнувуста салдынган сорулгаларны чедиишкиниг күүседир дээш чамдык хойжулар, мал кадарчылары саанчылар, бызаа ажаакчылары болгаш мал ажылының өске-даа ажылдакчылары бүгү курлавырларны болгаш аргаларны чедир ажыглавайн турар деп чугаалаар херек. Оларның чамдызы кыспас, харын-даа харысаалга чок болуп турар.

Чижээлээрге, төрүүр чүс хойдан-на 25—27 хураганнарны «Кызыл тук» совхозтан хойжу Михаил Данды-Хөө болгаш «ҮТКА 25 чылы» совхозтан хойжу Николай Чанзаный, Өвүр районнуң «Кызыл Тук» колхозтуң Николай Саван-оол бригадирлээн хойжу бригадазы 35 анайларны, а «ҮТКА 25 чылы» совхозта Татьяна Дозур-оолдуң бригадазы 45 хураганнарны алгылаап.

Бо чылын «Алдан-Маадыр» совхозтан кадарчы Хертек Маган-оол 123 баш санныг мыйыстыг бода малды чидирген, «Сүт-Хөл» совхозтан Монгуш Суртайбан—50 баштты, «Улуг-Хая» совхозтан хойжу Кызыл-оол 78 баш хойну чидирген. «Тиилелге» совхозтан хойжу Ооржак Алдын-оолдуң одарындан янзы-бүрү чылдагааннар-биле 212 баш хураганнар өлген.

Эң-не кудуку деңнелдиг, бир инекке онаалтыр чүгле 247 кг сүттү «Чыраа-Бажы» совхозтуң Дөң-Теректе сүт-бараан фермазы (бригадири В. О-Д. Монгуш), «Өөк» совхозтуң Тарлаг сүт-бараан фермазы (бригадири М. М. Саган-оол) чүгле 265 кг сүттү саап алган.

Эштер, республиканың кодээ ажыл-агыйының, эң ылаңгыя мал ажылының хөгжүлдезиниң айтырыгларын кончуг эки билир болгай силер. Республика бистиң кожавыс Хакас автономнуг область-биле чаржып турарын база билир болгай силер. Чарышка Хакасияның ажылчы чоннары хөй талалар-биле мурнап чоруп турар деп чугаалаар ужурлуг. Кодээ ажыл-агыйның хөгжүлдезиниң хөй айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле кызар ужурлуг бис, эштер. Бисте ам-даа малдың баш саны оожум өзүп, ооң продуктулуу ам-даа куду деп чугаалаар ужурлуг. Хөй колхозтар болгаш совхозтар карылгалыг, оларда бүдүрүлгениң орулгазы куду. Бирги чартык чылдэ 8 ажыл-агыйлар күрүнеге сүт садарының талазы-биле, а 6 ажыл-агыйлар эът садарының талазы-биле хүлээлгелерин күүсетпээн. Ниитизи-биле республикада бир инекке онаалтыр эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге сүт саалдазы 37 кг эвээш болган. Мыйыстыг бода малдың, хаваннарның, ивилерниң болгаш куштуң баш саны эвээжээн. 1975 чылдың деңнелинге бодаарга инектерниң баш саны Өвүр, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем болгаш Таңды районнарның колхозтарында болгаш совхозтарында эвээжээн. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Бии-Хем болгаш Тожу районнарның ажыл-агыйларында хойнуң болгаш өшкүнүң баш саны кызырылган, ол-ла районнарда хураганнарны эң-не эвээшти ажаап алган. Чөөн-Хемчик районда төрүүр 100 инектерден чүгле 30, Улуг-Хем районда—33, Тес-Хем районда 37 бызааларны ажаап алган.

Ниитиниң малын камгалаар херек улуг дүвүрээзинни болдуруп турар. Чөөн-Хемчик, Бии-Хем болгаш Тожу районнарның колхозтарында болгаш совхозтарында мал хөйү-биле чудап өлген.

Оорлаар чорукта малдың чидирии улуг. Бо чылдың 6 айларының иштинде Улуг-Хем районга 3059 баш хойну оорлаан, а олардан чүгле 246 баштты дедир эгиткен, Чөөн-Хемчик районда 1933 баштты оорлаан, а олардан чүгле 524 баштты дедир эгиткен, Бии-Хем районда 1610 баштты оорлаан, оларның чаңгызын-даа дедир эгидип албаан. Эрткен чылын болгаш ол чылдың эрткен үезиниң иштинде улуг түңге малды оорлаары «Найырал», Тока аттыг, «Чыраа-Бажы», «Тес-Хем», «Тоора-Хем» совхозтарга, Эрзин районнуң «Чаа орук» колхозунга болгаш өскелерге-даа болган. Удуртукчуларның, тускай эртемниглерниң хыналда чогунуң, чамдык малчыннарның харысалга чогунуң түңнелинде хөй ажыл-агыйларда малдың учёдун болгаш отчёттуг чоруун багай тургускан.

Бүгү районнарга болгаш ажыл-агыйларга малдың чидириглериниң фактыларын шыңгыызы-биле тодаргайлап, ону болдурбазы-биле чогуур хемчеглерни ап чорудар, тускай эртемниглерниң ажылын экижидер, бригадирлерниң, фермалар эргелекчилериниң, хойжуларның, мал кадарчыларының ниитиниң малын камгалаары дээш харысалгазын бедидер херек.

Мал ажылының ажылдакчыларының мурнунга бо хүн кандыг сорулгалар салдынганыл?

Чүнүң-даа мурнунда мал ажылының продукциязын күрүнеге садарының планнарын болгаш хүлээлгелерин чедиишкиниг күүседир дээш бүгү чүүлдерни кылган турар ужурлуг. Хүлээлгелерни күүседир төлээде күрүнеге 21,8 муң тонна эътти, 13,9 муң тонна сүттү, 1917 тонна дүктү садары эргежок чугула.

Партия, совет, ажыл-агый органнарының, кодээ ажыл-агыйның ажылдакчыларының мурнунга СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели мал ажылының продукциязын хүлээлгелерден ажыр садарының сорулгазын салган.

Ооң-биле холбаштыр бүгү колхозтар болгаш совхозтар мал ажылының продукциязын бүдүрерин база садарын улгаттырар талазы-биле немелде хемчеглерни бодап тывар болгаш боттандырар ужурлуг. Бүгү ажыл-агыйларга күрүнеге садар мыйыстыг бода малдың ортумак деңзизи 350 килограммдан, хойнуң—42 килограммдан эвээш эвес болзун дээш мал семиртилгезинче эң-не шыңгыы кичээнгейни салыр ужурлуг. Малдың немелде деңзизин болгаш сүттүң саалдазын улгаттырар дээш чайгы чайлаг одарларын эң-не улуу-биле ажыглаар ужурлуг. Күрүнеге садар ужурлуг хойларны амдан эгелээш тускай одарларга семиртири-биле тускайлаан турар ужурлуг. Чоокку хүннерниң иштинде хөй кыргылдазын доозар болгаш бүгү хойну семиртири-биле чайлагладып чорудар ужурлуг. Дүктү долузу-биле камгалап алырынга болгаш ону садар талазы-биле хүлээлгелерни күүседир дээш бүгү хемчеглерни ап чорудар ужурлуг. Чурттакчы чондан дүктү садып алыр болгаш ону долузу-биле чыып алыр дээш белеткел пунктуларының ажылдакчылары, кодээ Советтер эки ажылдаар ужурлуг.

Мал ажылында чугула кампания хойларны тарып боозадырын организастаары болур. Хойнуң эрте төрүүрүнче массалыг шилчиишкинни организастаарының дугайында айтырыгны СЭКП обкому болгаш республиканың Министрлер Чөвүлели чугаалажып көрген. Ооң ажыктыын, экономиктиг орулгалыын дээре ажыл-агыйлар, мурнакчы хойжулар шагда-ла бадыткап көргүскеннер. Бо айда тарып боозадыр пунктуларның септелгезин доозар болгаш чаа ындыг пунктуларны тудар талазы-биле хемчегени ап чорудар херек.

Эштер! Мал чемин белеткээринге доктаамсай-дыр мен. Партия ажыл-агый активиниң эрткен хуралынга ниитиниң малын мал чеми-биле хандырар талазы-биле хемчеглерни чугаалажып көрүп, тодаргай сорулгаларны салган, оларны күүседириниң хуусааларын тодараткан. Партия райкомнары, партияның эге организациялары, совет болгаш кодээ ажыл-агыйның органнары мал чемин белеткээр талазы-биле ам-даа кончуг оожум хөделип, чаа-ла шимчеттинип эгелеп, а чамдык черлерде сигенниң үнүп келирин манап, техниканы шуптузун ам-даа септевээн. Республикада планга хамаарыштыр сигенни чүгле 1 хуу, сиген далганын 17 хуу, будук-бүрүнү 10 хуу белеткээн. Тес-Хем, Бии-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш Тожу районнарның ажыл-агыйларында сиген белеткээр, сенаж салыр талазы-биле ажыл дыка оожум чоруп турар.

СЭКП райкомнары, райкүүскомнар, ажыл-агыйларның удуртукчулары, тускай эртемниглери, кодээ ажыл-агыйның район эргелелдери мал ажылын мал чеми-биле хандырарынга харысалгалыы-биле киржир болгаш чоокку хүннерде бүгү черлерге ону массалыы-биле белеткеп эгелээр ужурлуг. Мал ажылының бүгү ажылдакчылары сиген белеткээринче, сенаж болгаш силос салырынга эң-не идепкейлиг киржир ужурлуг.

Эштер, республиканың ажыл-агыйлары дүжүт ажаап алышкынынга эң-не оожум темпилер-биле белеткенип турар. Бо чылдың июль 15-те турганы-биле алырга, тараа комбайннарының чүгле 35 хуузун, жаткаларның 58 хуузун, силос комбайннарының 52 хуузун септээн. Чамдык колхозтарда болгаш совхозтарда тараа арыглаар машиналарны, тараа складтарын, шаңнарны болгаш тараа кургадыр дериглерни ам-даа белеткеп эгелевээн. Бии-Хем, Каа-Хем, Таңды болгаш Тес-Хем районнарның ажыл-агыйларында тараа комбайннарының чүгле 15—23 хуузу белеткеттинген, хөй санныг механизатор кадрлар чедишпес.

Эрткен чылдыындан хөй тарааны, ногааларны, саваңны алыр бүгү аргалар бар.

Мал чемин белеткээриниң, ажаап алышкынга белеткениириниң сорулгаларын шиитпирлеп тура, мал кажааларын, малчыннарның бажыңнарын кышка белеткээрин уттуп болбас.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эштер, кодээ ажыл-агыйның ээлчеглиг сорулгаларын, ол талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың айтышкыннарын херек кырынга боттандырарының онза чугулазын бүгү партия, совет, ажыл-агый органнары, колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчулары, кодээниң бүгү ажыл-иштилери билген турар ужурлуг. Бүгү черлерге күш-ажылдың болгаш хөй-ниитиниң чурумун, ажылга оперативтиг чорукту көдүрерин хандырар ужурлуг, эштер. СЭКП-ниң XXV съездизиниң негелделерин барымдаалап, СЭКП обкому, республиканың Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели сөөлгү үеде сагылга-чурумну, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынга улуг кичээнгейни салып турарын билир болгай силер. Ол айтырыгларны СЭКП обкомунуң пленумунга, а бо хүн республиканың Дээди Совединиң сессиязынга чугаалажып көрген. Оларның шиитпирлерин боттандырар талазы-биле бүгү организацияларга болгаш албан черлеринге, ажылчы чоннарның бүгү коллективтеринге эң-не тодаргай ажылдарны чорудар ужурлуг.

Эштер! Силерни, силерниң нүүрүңерде республиканың мал ажылының бүгү ажылдакчыларын Наадым-биле байыр чедирерин болгаш СЭКП-ниң XXV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин, оңгу беш чылдың планнарын боттандырарынга чаа чедиишкиннерни күзээрин база катап чөпшээреп көрүңер.

* * *

Эш Г. Ч. Ширшиниң илеткелиниң соонда Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң хойжузу, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **М. Чола**, Тываның кодээ ажыл-агый дуржулга станциязының саанчызы **Ф. Брень**, СЭКП-ниң Эрзин райкомунуң ийиги секретары **Д. Чамзырай** олар чүве чугаалаан.

Моол Арат Республиканың Баян-Ульгий аймаандан Наадымга келген төлээлерниң баштыңы, МАРН-ның Баян-Ульгий аймак комитединиң ийиги секретары **Шангишбайн Жукей** чыылганнарның мурнунга чүве чугаалап, акы-дуңма моол өнүктерниң өмүнээзинден изиг байыр чедирип, партияның XXV съездизиниң төөгүүт шиитпирлерин күүседир херекке улуг чедиишкиннерлиг болурун Наадымның киржикчилеринге күзээн.

— Бистиң чурттарывыстың аразында акы-дуңма найыралды Совет күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленин болгаш Моол Арат Республиканың тургузукчузу Сухэ-Батор олар магадылап, үндезилээн. Найыралывыс чыл келген тудумна быжыгып турар, ооң чайыннаңчак херечизи болза чоокта чаа Совет Эвилелинге эрткен совет-моол найыралдың айы—деп, Шангишбайн Жукей чугаалаан.

Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» колхозта хойжу бриганың бригадири **Ю. Монгуш**, «Шекпээр» совхозтуң директору **Ш. Ооржак** олар боттарының ажыл-херектериниң, ам оларның мурнунда салдынган чугула сорулгаларның дугайын чыылганнарга тодаргай чугаалаан.

Ажылчы чоннар депутаттарының Өвүр район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазы **А. Семис-оол** Тыва АССР-ниң бүгү малчыннарынга республика Наадымының киржикчилериниң Кыйгырыын номчуп таныштырган.

СЭКП Төп Комитединиң кежигүнүнге кандидат, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары эш **Г. Ч. Ширшин** оңгу беш чылдың баштайгы чылының бирги чартыында районнарның социалистиг чарыжынга тиилекчи болган Эрзин районнуң төлээлекчилеринге СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, облпрофчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун байырлыг байдалга тывыскан.

Республиканың мурнакчы малчыннарынга Тыва АССР-ниң хүндүлүг аттарын тыпсыр, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаар дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш **Б. Ш. Долчаңмаа** чүве чугаалааш, ажыл-ишчилерниң күш-ажылын бедии-биле үнелээнинге холбаштыр оларга байыр чедирген.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **С. Красный** номчуурга хүндүлүг аттарның грамота-бижиктерин, Хүндүлел бижиктерни шаңнатканнарга тывыскан.

Социалистиг чарышка бедик көргүзүглерни чедип алган мурнакчыларга өртектиг шаңналдарны тывыскан.

Чартык чыл планын күүседиринге бедик көргүзүглерни чедип алганы дээш «Москвич» деп чиик машиналарны болгаш «Урал» марканың мотоциклдерин ээлчег чок садып алырының талоннарын мал ажылының бөлүк мурнакчыларынга тывыскан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш **М. К. Мендуме** Наадым киржикчилериниң хуралы хагдынган деп чарлаан.

Совет Эвилелиниң күрүне гимнизи таңгылаан.

Хурал соонда «Саян» ансамбльдиң болгаш өске-даа шилиндек коллективтерниң каттышкан концерти болган.

Зоя Борисовна Бориско 1958 чылдан эгелеп санчылаан. Ооң көргүзүү чыл бүрү бедик болуп, чүгле Чкаловка фермазында эвес, «Өөк» совхозта, харын Бии-Хем районда безин мурнакчыга санадып келген.

Эрткен чылын үжен инээниң бирээзинден-не 2000 кг сүт саарын хүлээнгеш, ону 2200 кг кылдыр күүсеткен. Бо чылдың баштайгы чартыының саалда планын база ажырган.

З. Б. Борисконуң ак сеткилдиг күш-ажылы үнелеттинген. Ооң хөрээнде «Хүндүлелдиң Демдээ» орден, социалистиг чарыштың тиилекчизи, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы демдектер чайнап чоруур.

ЧУРУКТА: Зоя Борисовна Бориско.

В. ТОНГАКТЫҢ фотозу.

КЫЙГЫРЫГ

Чепсегленишкинни эңдере бүдүрерин соксадыр! Делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарын соксаал чок болдурар!

Тайбын болгаш чавырлыышкын дээш демиселге чедип алган тиилелгелер делегейге чаа байдалды тургускан, делегейниң улустарының аразынга чаа-чаа идеалдерни, бүзүрелди болгаш көдүрлүүшкүннү болдурган.

Тайбынны камгалап ап болур. Бистер бүгү делегейге тайбынны тургузарын хандырар күштүг-даа бис.

Тайбынга ынакшылдыг күштер сырый каттыжышкын-биле хөделип турган, быжыг болгаш шынныг тайбынны тургузарының оруунда ам-даа бар боор турар шаптыктаашкыннарны ажып эртип, агрессияны, мөлчүгделди болгаш дарлалды, аш-чутту болгаш ядыы-түреңги чорукту кижи төрелгетенниң амыдыралындан кезээ-мөңгези-биле узуткап шыдаар-даа.

Чепсегленишкинни эңдере бүдүрери—чавырлыышкынны соксаал чок болдурарынга код шаптыктап турар чүүл-дүр. Ол ам-даа ядролуг айыыл-халаптың кыжаныышкынын болдуруп турар. Чавырлыышкын ол кыжаныышкынны аткаарлаткан, ынчалза-даа чепсегленишкинни эңдере бүдүрер чорук чавырлыышкынның күштелиишкинин доктаадыптар айыылды хевээр арттырып турар.

Чепсегленишкинни эңдере бүдүрери калбак улус массаларының кырынга аар чүък боор турар, ынчангаш олар амыдыралдың өртек-үнезиниң соксаал чок өзүүшкүнүнге, инфляция болгаш экономиктиг кризиске таваржып турарлар; ол улустарның тургусканы байлактарының болгаш курлавырларының хөй кезиин хунаап ап турар.

Чавырлыышкын делегейге экономиктиг чаа корум-чурум дээш, улустарның боттарының бойдус курлавырларын ажыглаар эргези дээш чедишкиниг демисежиринге чаа-чаа перспективаларны ажыдып берген. Чавырлыышкын—ол дээрге монополияларга болгаш хөй националдыг корпорацияларга удур улустарның демиселинге дээштиг чепсек-тир.

Амгы үениң эң-не соңгаарладып болбас делегей айтырыгларын шиитпирлээринге, дүшкүүрлүг чоруктуң болгаш чөрүлдээлиг меселдежишкиннерниң одагларын узуткаарынга чавырлыышкын чаа-чаа болдунар аргаларны тургузуп берип турар.

Чавырлыышкын — бүгү чурттарның улустарының национал хамаарышпас, шынныг чорук болгаш социал дээштиг дээш демиселге күжүн салырынга амыдыралчы чугула фактор-дур.

Чепсегленишкинни эңдере бүдүрери, империализмнан ыгжымырларынга боо-чепсекти мөөңнээри чүгле агрессияның, колониализмниң болгаш расизмниң, милитаризмниң болгаш фашизмниң күштеринге ажыктыг боор турар.

Чепсегленишкинниң эңдере бүдүрер чорук ядролуг чепсек чок, массалыг узуткаашкынның бүгү хевирлери чок делегейже, чепсегленишкинни бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүрерин боттандырган делегейже орукту кижи төрелгетенге ажыдып бээр.

Тайбынга ынакшылдыг хөй-ниитиниң харысалгазы болгаш ооң делегейде болуушкуннарга салдар-халдавыры кажангызындан-даа артык улгаткан. Олар боо-чепсектерниң чиижең садыгжыларын, «сөөк дайынның» талалакчыларын болгаш кижи төрелгетенниң дайзыннарын-даа кыңчыктырбайн барык шыдаар.

Чепсегленишкинни эңдере бүдүрериңге удур бүгү делегейге чаа хөделишкинни кылыры-биле:

чавырлыышкынны соксаал чок болдурар—чепсегленишкинни эңдере бүдүрерин соксадыр дээш!

чепсегленишкинни эңдере бүдүрерин соксадыр—делегейге экономиктиг чаа байдалды дүрген-не тургузар дээш!

тайбынны камгалаар болгаш чаа делегейни тургузар—чепсегленишкинни эңдере бүдүрерин соксадыр дээш!

ядролуг болгаш массалыг узуткаашкынның чепсээниң өске-даа бүгү хевирлерин хоругдаарын чедип алыры-биле кады демисежир дээш!

чепсегленишкинни бүгү-ниити болгаш бүрүн дүжүрери-биле кады демисежир дээш!

чепсегленишкинни дүжүрери дээш бүгү-делегей конференциязын дүрген-не чыылдырары-биле кады демисежир дээш күштерни каттыштырарынче тайбың дээш туржуп турар бүгү чазактарны болгаш парламентилерни, бүгү хөй-ниитиниң шимчээшкиннерин болгаш организацияларын, кижи төрелгетенниң бурунгаар дээштиггезин боттарының эчис сорулгазы кылдыр салып турар политиктиг партияларны, профэвилелдерни, херээженнерниң болгаш аныяктарның, шажын-чүдүлгениң, социал болгаш культураның организацияларын Тайбынның Бүгү-делегей Чөвүлели кыйгырып тур.

СТОКГОЛЬМ, 1976 чылдың июнь 2.

ТАЙБЫННЫҢ БҮГҮ-ДЕЛЕГЕЙ ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ.

«ОЛИМПИАДА-80»-НИҢ ОРГКОМИТЕДИНИҢ ДЕЛЕГАЦИЯЗЫНЫҢ КАНАДАДА ЧОРУП ТУРАРЫ

МОНРЕАЛЬ. (СЭТА-ның тускай корреспондентизи). ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, «Олимпиада—80-ниң» оргкомитединиң даргазы И. Т. Новиковка баштаткан «Олимпиада—80-ниң» оргкомитединиң делегациязы Канадада чеде берген болгаш Делегейниң олимпий комитединиң сессиязының ажылынга киришкен.

1980 чылда Москвага болур Олимпий оюннарынга Совет Эвилелинде белеткелдер дугайында дыңнадыгны ДОК-түң сессиязынга И. Т. Новиков кылган.

Ооң соонда совет делегация Канаданың найысылалы Оттаваже чорупкан, аңаа федералдыг парламенттиниң бажыңының чанынга олимпий одун кывсырының ёзулалынга ол киришкен. Олимпиаданың байырлалдыг ёзулалынга Канаданың премьер-министри П. Трюдо, федералдыг чазактың кежигүннери, политиктиг болгаш хөй-ниитиниң ажылдакчылары, спорт организацияларының төлээлекчилери, дипломаттар, журналистер база киришкеннер.

Ёзулалга Делегейниң олимпий комитединиң президентизи лорд Киллани болгаш ДОК-түң өске-даа удуртукчу ажылдакчылары киришкеннер.

Кежээ совет делегация Монреальче эгл келген.

Бистиң кайгамчыктыг малчыннарывыска алдар!

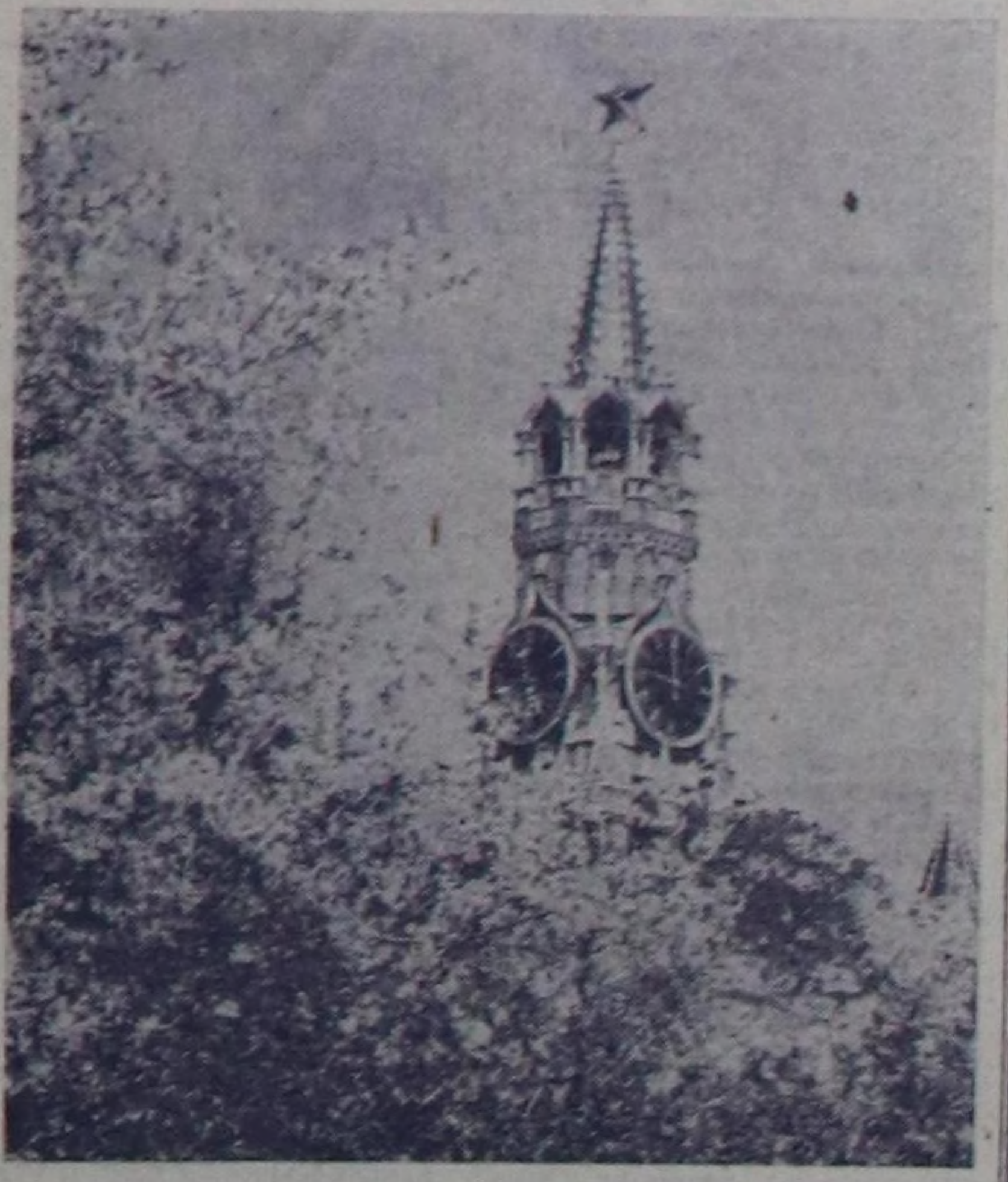

МОСКВА. *Чечектелген садтар.*
В. ЕГОРОВТУҢ фотозу.

Н. ДОМОЖАКОВ,
хакас шүлүкчү

ЧЫЛГЫЧЫ КЫСТАР

Тос-тостуң соогунда
Тозан ала киштежип тур.
Дүнүң кыржың чыварында
Дуву хөрлар хову дургаар
Чылгычы кыс кастыктарын
Чыттаан ышкаш саарлып тур.
Ынчалза-даа негей тонун
Ыяк кылдыр куржанышкан.
Шуурганга торлуш дивес.
Шудургу кыс челзип чору.
Саксагайың кызырадыр
Саяк аъттар хөртүк казып,
Каңгы, меде чыды сиңген
Харлыг черде оъттап чорлар.
Айны булут дуглап алган,
Аът кулаа көзүлбестээн.

Дуву өттүр эрес кыстар
Дувурексеп дайгырарга,
Аъттар, белер харыы кылдыр
Айыңайндыр киштегилээр.
Эрес кыстар бисти кагбаан,
Эвие мында дээнзиг-даа.
Колдуда дең чыры ышкаш
Кокай караа көгереңнээр.
Кокай биле шуурган ийи
Хооңайндыр улушса-даа.
Колхозунуң сүрүүн малдаан
Эрес кыстар ону тоовас—
Эзер аъттыг ийи кыстың
Коргар чүрээ чок деп болур.

Ю. КЮНЗЕГЕШ очулдурган.

Чимидийн ЖИГМЭД,
моол чогаалчы

МАЛЧЫН

Эъди, сүдү эгээртинмес
Эртине болган эдбек малын
Чүзүн-чүзүн өстүргүлээн
Чүткүлдүг-ле малчын арат.
Чыккылама ажыг кыжын
Чаңгыс-даа баш хоратпас дээш,
Чылыг шагдан белеткенир
Шалыр ишчи эрес малчын.
Кадар оъттуг черлер кезип,
Хамык малын одарлаткан
Ажыл-ишчи чаңчыл-биле
Алдар атты алган малчын.

Г. САНЧАА очулдурган.

Ырак чараш черинде
Ыр-шоор куттулуп тур.

Малчын оглу:
— Ах, айыраңнаан чечектерни!

ЧЕЧЕН ЧУГААЛАР

ДАРЫЙМАА

Дарыймаа угбайны таныырын-даа чадавас. Таныывас болзуңза, таныштырарын оралдажып, ооң дугайында сагыжымда арткан чамдык чугааларны чарыш аъттары келгелекте, мөге хүрежи эгелээлекте ыдып берейн. Дарыймаа угбайны таныыр болзуңза, таныш-көрүжүңге таалап дыңнаар кылдыр чугаалап бээриниң дилээйн. Чүгле шыны-биле сөглээр сен көрем. Ооң-биле ужуражыксаар кижи бар болза, ол угбай мында—Наадымда келгениң чажырба. Хөлүн эрттир хөөредип чугаалааның ажыы чок боор: бөгүн чыглып келген көдээ ишчилерден чүгле күдер, дурт-сыны, мөгелерниң дег мөчек-мөчек шыңганнары-биле ылгалырдан башка, күш-ажылы-биле чаалап алганы—«Хүндүлелдиң Демдээ» орденин ышкаш, хүлүмзүрүү чайнап чоруур угбай-ла болгай. Чугаавысты суглук чокка салып, шугулдадывытсывысса—Дарыймаа угбавыс дүшкүүрлүг-ле болдур эвеспе.

Ынчангаш чүгле шынын, угбавыстың «артык чугаа—ажылга саат»—деп, ажына бээрин бодап ора, оваарнып бижиийн.

ДУГУЙ

Найысылалга болур Наадымның киржикчилерин сөөрткен автобус Оваалыг-Артче дожевирлей шивеннедип-ле олурган. Ооң олуттарын долдур олурупкан мурнакчыларның сагыш-сеткили көдүрлүп, «Хөндергейимни» хөгжүм чокка-ла чиртиледип чораан. Дарыймааның чоон үнү «Хөн-дер-ге-йим» дээр сөстерге улам тода дыңналып, партком секретарының (совхозта дың чаңгыс бастың) үнүн безин базып дыңналыр болган.

Автобус арт кырынга тура дүшкен. Арыг агаар тынып, айыраң чечектерниң, артыш, алаңгыыштың чыдын магадап, хамык улус тарай чүгүржү берген. Ол өйде автобустуң соңгу дугуюнуң бирээзи өже бергенин эскерип каан. Алыс механизатор-саанчы кижи болгаш Дарыймаа угбай чолаачыга дузалажы берген.

Камеразы чарылган дугуйну автобус кыдыынга чөлендир тургузуп кааш, артык дугуйну эптеп алганнар. «Бак кижи — базладыгы» дижир болгай, байырладыр чалатпаан ирезинде найырлыгап, улус әдерип чораан Опанаш, уштун каан турган дугуйну аай-дедир чууктап тура, дедир тыртып шыдавайн, ийни куду салып бадырып алган. Чарык чүве чооганы куду дүндүүштелип баткаш, шеттер аразынче аң ышкаш шыгырадып киргеш, шыгырт хоруй берген иргин.

Дугуйну эккээр кижи тывылбаан. Опанаш «ыттан эртирип», чолаачыны көгүдүп чугаалаан:

— Дедир эртип чыда үндүрүп эккээр мен, акый.

Ол база шын сөс-түр дээнзиг хамык улус чолаачыже көргеш, ыыт чок барган.

— Бөгүнгү ишти даартаже шилчитпес чоор—деп, чоон үнү-биле дыңзыг чугаалааш, Дарыймаа ийни куду мажаалайгылаштыр маңнап бадыпкан. Улус үлүр-дедир көрүшкен.

Удаткан чок Дарыймаа дугуйну ийни өрү дукпуртулап үндүрүп келген. Ам-на харын дидим кижилер тыптып, дүже халышкан, ынчалзажок Дарыймаа угбай «шаптык болбаңар» дээнзиг — ыңай тургуланар — дээш, чааскаан автобус иштинче дугуйну кирр октапкан.

— Ажырбас. Чоор силер ону. Чээрби чыл иштинде кандыг бызаалар четпейн келдим дээр. Коргуп турган дугуюңар чөрүү моллургажык бызаадан дора чүве-дир оң—деп, Дарыймаа өөрүнүң чылыг сөстеринге харыылаан.

ТАВАРЫЛГА

— Орук узун болгай, хөөреп орайн, угбай. Силерниң-биле болган бир-ле таварылганы чугаалаайн. Ону... ол боду чугаалаан чүве. Ол ам томаараан кижи, аксы дөспес дээш, база катап хемчег онаай бербес силер чүве — деп, хойжу Наскыл чазамыктааш, тоожаан:

«Ферма күзегте кирип келген турган. Ынчан Дарыймаа угбай саанчы, а ...ович чаа ажылдап келген, кайызы-даа хып дээн аныяк турган чүвеңдир. Бир-ле кежээ чыраа кажаа чанынга Дарыймаа саанчы-биле чаа келген удуртукчу каржып эртер арга чок үскүлежип келген. Чүректиң албадалы-биле даргавыстың холу салдынчак болуп, «содак-судактан» салгара алыр ужурга таваржып-тыр эвеспе. Угбавыс меңнээн түлүү-биле чан бажындан алгаш, бөөлдеп чоруй шывадааргы, оон «онааның» алгызы шагар-оът аразында дыңналган дижир чүве.

— Директор сургакчылап чорда, ферма бугазы үскен, харын-даа тынныг үнген дишкен соонда, даргавыс үш хонук ажылче үнмээн таварылга болганын ам-на сактып келдим — деп, кол зоотехник каттырып чугаалаан.

Орукту чиик машина доза турупкан. Автобус доктаай берген, «Газик» кабиназындан совхоз директору үнүп келген. Автобус иштинде улус ...овичиже көргеш каттыржы берген, а директор чүнүң-даа ужурун билбээн хирезинде шагар-оът шапкан чүве дег, костюмунуң чеңин уштай туткулаан.

МЫЙЫСТАН АЛГАШ...

Наадым хүнүнде кандыг адаан-мөөрей, адыш-чарыш болбас дээр! Дарыймаа угбай парктың бир-ле булуңунда бөлдүнүшкен улуска чедип келген. Кончуг-даа шыырак эрлер чыскаалдыр тургулапкан, шойдан шуткуп кылган буганың мыйызын долган, күжүн шенээр оюнда маргышкан турган. Харын-даа тиилекчилерге шаңнал-даа тыпсып турар мындыг. Кымның чүү хире күштүүн саннарда айтып турар согунчугаш амыр-соксаал чокка чүгүрүп-ле турган.

Дарыймаа чылгычы дуңмазы Байыр-биле ону магадап, мурнун былаажып көрүп турган. Хөлзээн чон оларны оочурже киир идипкен болгаш буганың мыйызын долгаар улуг Дарыймаада келген. Чыылганнар алгырышкан:

— Оочур саадатпайн, сегирип ал! Шын-дыр харын, херээженнер чоонган деп!

Сүрээдеп азы хөрчүй бергени ол ийикпе, Дарыймаа буганың дагыр мыйыстарындан сегирип алгаш, дап берген ышкаш болган. Айтыр согун сөөлгү саңга чык кылынган. Хамык улус адыш часкап, алгыржы бээрге, Дарыймаа ам харын човай берген. Ооң кадында ук оюнның шииткекчизи угбайның хөрээн шавыштыр «Тиилекчи» деп бижээн торгу кожааны азындырыпкан. Танывазы кижилер Дарыймааның холун-даа туткулаан, а чамдыктары элдепсинип, магадаан хевирлиг ыыт чок тургулаан.

«Шынап-ла, тиилекчи болганым ол бе? Кижи көрбээн чүве болу берген эвес, чоп кончуг кайгаарлары ол? Дириг буганың-даа мыйызын долгаптып болгай-ла» — кылдыр боданган. Дарыймаа кезек базып бар чоруй, инек саай бээрге, шаптыктай бээр хөөрем бугаларның мыйызындан алгаш, ширикке кадай шанчып каарга, оозун уштуп чадап, бустап турарын сагынган.

ХАРЫЫ

Байырлалда бо-ла доскаарлыг пиво сада бээр. Ону эр кижилер эскербейн барбас, аңаа бөлдүнчү берген иткилежип турар. Кажан пиво төне бээрге, куруг доскаарларны чүдүржү кааптар кижилер тыптыр эвес.

Бо удаада база-ла садыгжы куруг доскаарлар чаңынга арткан, эртген-дүшкен шыырак эрлерни дузалаштырары-биле кыйгырарга, олары ээлбес-даа болган. Дарыймаа угбай ак халаттыг херээженни кээргей бергеш, чыткан беш доскаарны дөнмээ-биле сөгедектевишаан, машина кырынче конгурадыр үндүр салгылапкан.

— Четтирдим, эжим. Шаңнал кылдыр мону чоогладывыт— дээш, кружка долдур кудуп каан пивону садыгжы сунган.

— Ажырбас, амзап чанчыкпааным сускун-дур оң. Алкогольдуг сускун-биле кижи шаннавас чоор — деп, чазык хүлүмзүрбүшаан, Дарыймаа базып чорупкан.

ЭЪТ САДЫЫНГА

Көдээге өөренген чаңы-биле Дарыймаа угбай мүн ишпеске, өске чемнер амдан чок ышкаш апаар. Ынчангаш ол Наадым хүннеринде үргүлчүле эът садыынга кээр турган. Оочурда кижи-ле эндерик, а делгиирде эът бараны көзүлбес болган.

— Эът болбас ирги бе?— деп, Дарыймаа айтырган.

— Эът бар-даа болза, ону сен бузар эвес сен—деп, садыгжы доңгун харыылааш, баартакче доңгайып, холу-биле чаагын сыртанып алгаш турган.

— Ында чүү деп, бузарын чөпшээреп көрүңер — дээш, Дарыймаа плащ тонун эжинче сунган.

Садыгжы «шенеп-ле көр» дээнзиг олче халат сунган.

Дарыймаа угбай эътти чурум ёзугаар бузарын зоовет-өөредилгеге эртип каапкан кижи болган. Ам чүгле ай балдының кадыг сөөктерде казырааны даажы дыңналгылаан. Удаткан чок Дарыймаа демир деспи долдур инектиң семис эъдин бускаш, көдүрүп алган үнүп келген. Садыгжыларның арны кызып, оочурда кижилерниң өөрүшкүлүг чугаазы дыңналгылапкан.

Ажылчын кижи — аптавас деп чүве ол-дур ийин.

В. СЕРЕН-ООЛ.

Төрээн Тывавыстың делгемнеринде.

ОДАРГА ЧУГАА

Одар-белчиирге душ бооп ужуражып келген ийи малчын амыр-менди солушкаш, даңза таакпыны удур-дедир солчуп ора, хөөрежи берген.

— Элээн үр-ле көрүшпедивис, аа?

— Бодуң билбес эвес сен, хойнуң бо-ла мал-маганы дээш чайжок, хоржок чүве ышкажыл.

— Харын ындыг-дыр ийин.

Арга эдээнде тарай берген таваар оъттап чораан инектерин ол делем черден топтап эргий көрбүшаан, Санчай ашак бичии када хөөрей каапкан.

— Адыгуузун малды чамдык улус хей-ле угаан-сарыыл чок дээр ийин. Чо-ок, ындыг эвес. Азырал мал черле чазыылдыг болдур ийин. Ол база-ла кижи ышкаш: кылыктаныр, хорадаар, чөрүүр, чөрчүүр, ойнап хөглээр, эргелениир, чассыыр, экииргээр ышкажыгай.

Чорук кылып бар чораан кадарчы эжи:

— Сээң ооң шын, ындыг-ындыг—деп деткээш, чижек кылдыр бир таварылганы чугаалай каапкан.

— Бистиң фермада бир кадай инек саарда эзирик келген чүве-дир. Инектери чыдыргап, думчуктарын шүжүледип, кудуруктарын сорайтыр азыпкаш, дээриглеп, долгандыр маңнажып туруп берген. Бир кончуг ынак, чааш ниизи безин «Малиналап» кый дээрге-даа келбес боорга, дөлдүредир маңнап баргаш, туруп аарга, адаанга олурупкаш, ооң эмиин күш-биле шейбелей-ле берген. Инек-даа чүү боор, хаайын шүжүледип, чыдыргай-чыдыргай, аарыына бергеш, кадайны кочалы-биле катай ойтур тепкеш барган. Кадай үе-човуурy, халак-тилээ хайныл туруп келгеш, кактанып элгаш, асканчырлап чана берген. Саанчы өөрү кара баары катхыже каттыржып туруп калган...

Санчай апак каттырып орза-орза:

— Ол-дур, хөөкүй инектиң хорадай бергени — дээш.

Улаштыр бирээзи база бир таварылганы чугаалай берген:

— Го кожавыс колхозтуң инектерин кадарып турган демги бо... кым ийик моң... а-аа... Шырбаңны таныыр сен бе? Шырбаң даадый, чогум ады... демги бо ... Сеңгил-оол ышкажыгай.

— А-аа, ийе-ийе, таныывас боор бе! Чүге Шырбаң апарганы ол?

— Ону харын чугаалай каантайн. Бис бо чоок-кавының малчыннары ооң адын ойзур апарган бис. Сөөлүнде-сөөлүнде ол мырыңай чаңчыккаш, шоогуп каагаш. «Шырбаң!» дээрге: «А-аа! Дыңнап тур мен!» дээр апарган.

«Кылаң-караны» бо-ла пактап алган халдып чоруур, аттыг эр боор. Инектерин олбоже бөле сывырып тура хүннээр, хөөкүйлерни орта оъткарбас. Каржы-хажагайынга сөөлүнде-сөөлүнде инектери ону көрбестээн. Одарга ол кестүп кээрге, инектери хаайларын таргырадыпкаш, чичи чажыпкан чүве дег, тоо-бударадыр маңнажып чоруй баар. А Сеңгил-оол кайызын гудар-кагар боор, өлерере берген карактары шокараңнап, канчаар-даа аайын тыппайн, аамайланып, көшкен чуртта адагаш дег, туруп каар. Ооң чайган кымчызын көөрге, имилеме маас, хүлчүк, ымыраа-сээкке үглеткеш, амыр-соксаал чок шырбанып турар инек кудуруу-ла! Ынчангаш ону Шырбаң дижир апарган бис. Ол сөөлүнде көзүлбейн барган. Дыңнаарымга, ол-ла ёразы-биле ажылындан үндүр хөөгледипкен дижир чораан...

Дыңнап орган эжи:

— Шын-дыр харын, ындыг кижи мал кайын малдай аар —деп чөпсүнүп каап.

— Каракка чаржынчыг ындыг-ындыг чүүлдер көргеш, кылыым хайынганы ол ийикпе, элдеп чүве, бодум безин билбес-тир мен, бээр дыңна, мындыг шүлүк чогаадып алдым. Бижээп-шыйгап эвес мен, аңаа-ла борбак башта хайнып чоруур чүве-дир ийин.

Инектерин бир эргий көре каапкаш, сеткили арай далажыксап, дүргеп-дүргеп, ынчалза-даа сөс бүрүзүн тода адап, артистерзиг, аянныг чугаалап эгелээн.

— Адын «Инектериң хомудалы» дээр чүве бе, азы «хорадааны» дээр чүве бе? Аайын тыппадым... Азы «Одарга болгап таварылга» дээр чүве бе?

Эжи аксын шала ажып, клубта солун концерт көргеш чүве дег, «шүлүкчүже» карактарын чиге хере көрүпкен, топтап дыңнап орган. Каткызын база тырттынып чадашкан: мында-хаая хидиңейнип каап орган. Эң сөөлүнде, каткызын кызып тырттынгаш, хензиг када боданып орупорup:

— Эки-дир оо! Ол-дур, буга безин, кижи ышкаш, кылыктаныр берген. Ой, дадай, «аскак хөй ыраар» чеде бербээн бе?—дээш, шөйлүп чоруткан кокпа оруунче көрүп, чоруурунга белеткени берген.

Бирээзи:

— Чок, ажырбас, үр болбадывыс ышкажыл—дээн соонда аъттангаш, «Байырлыг!» дишкеш, ийи тарай шошкудуп чорупканнар.

К. ТҮЛҮШ.

Арга-арыг бистиң өңнүүвүс

Арганы бис кижиниң ногаан өңнүү деп адап турар болгай бис. Арыг агаарны «бүдүрүп үндүрер» талазы-биле арганың ужур-дузазы, шынап-ла, онзагай. Бир гектар хире хемчээлдиг арга бир чылда безин ийи тонна хире күгүрзүг ажыг-хейни бодунга сиңирип ап турар болгаш чүгле 1 гектар ногаан шеттер безин 18 миллион кубометр агаарны арыглап шыдаар. Ынчангаш арганың болгаш арга кыдыының агаары кончуг арыг болур. Арганы кислород «фабриказы» деп адап турарының ужуру-даа ында.

Арга чок черлерниң 1 кубометр хире агаарында 25 грамм хире доозун бар болза, аргада доозун колдуунда шуут чок болур. Хадылыг болгаш шивилиг аргалар бир гектар хире шөлүнге-ле 32—36 тонна доозунну бодунга сиңирип ап турар.

Ногаан аргаларны бойдустуң столоваязы болгаш аптеказы деп адап болур. Кижилер шаг-шаандан бээр арганың янзы-бүрү үнүштерин болгаш кат-чимизин боттарының амыдыралынга ажыглап келген.

Бистиң арга-арыгларывыста ыт кады, орук-чечээ, артыш-шаанак, агы-каңгы улуг-оът, шеңне, кара-ай, оргаадай, киш-кулаа дээш кандыг-кандыг эм үнүштер — медицинаның солуттунмас дузалакчылары чок дээр. Ол үнүштерниң дыка хөйү витаминнерниң шуптузун бодунда «шыгжап» чоруур.

Чүгле чаңгыс пөш безин арганың үнелиг эртинезиниң бирээзи! Ооң инеленчек бүрүлеринде «С» витамин хөй, а тооруу өске үстүг үнүштерге безин бодаарга дыка хөй эфир үзү болгаш өске-даа үстер-биле байлак. Чаңгыс тонна хире пөш тооруунуң үгүнде 300 муң кижиниң бир хүнде чемненир чеминиң калориязы хире калория бар боор турар.

Хадыңныг аргага селгүүстеп, хадыңның каас-чаражын, ээлдек-ээлгээрин магадап чорааш, ооң үнүнда үкүп келген турар хадың чекпезин көрген боор силер. Чүгле ол хадың чекпезинде безин дыка хөй аарыгларга удур хереглеп болур эм бүдүмелдер бар. Черле ынчаш бүгү эм аймааның дөрттүң бир кезээ чер үнүштеринде боор турар. Ынчангаш бис бойдусту аптека деп адап турар бис.

Совет эртемден Б. П. Токин бойдуста туруп турар фитонцидтер деп адаар бактериялар болгаш микробтар өлүрер бүдүмелди ажыткан. Ындыг фитонцидтер хадылыг аргада эң эдбек.

Бала ол ышкаш сөөлгү чылдарның шинчилелдери бүгү-ле ыяш аймаанда ындыг фитонцидтер дээр бүдүмелдер ылап барын тодараткан. Бир гектар черде турар ине бүрүлүг арга дүн-хүн иштинде агаарже 4 килограмм чедир бактериялар өлүрер бүдүмелдерни ылгап үндүрүп турар. Чижээлээрге: хоорайның 1 куб. метр хире хемчээлдиг черинде 36000 бактериялар бар болза, хадылыг арганың кыдыында оларның саны 500 хире, а хадылыг аргаже таңылап кире бээрге бактериялар шуут чок, агаар арыг болур. Ынчангаш хоорайны долгандыр арга хөй болган тудум, хоорайның агаары арыг, кижиниң кадыынга эки болур.

Ындыг болганда арга ооң иштинде туруп турар бүгү-ле үнүш делегейи-биле кады бодунуң хатаптаттынмас чаражы-биле, бодунда сиңирип турар бүгү бай-байлаа-биле кижиниң угаан-бодалының ажылдаарынга идиглии берип, сагыш-сеткилин-даа өөртүп, кижиниң чидирген энергиязын катап тургузуп, кижини сергедип, кадыын быжыглап турар. Ынчангаш кижи бүрүгү ол дээш аргага ынак болур, аргада ыяш бүрүзүн камнаар, ону өстүрүп көвүдедир, аргага бүгү сеткилиниң-биле мөгеер ужурлуг.

(«Лесное хозяйство» журналдан).

Телевидение

ИЮЛЬ 17-ДЕ

МОСКВАДАН
8.00—«**Частың он чеди шинчизи**» Хой сериялыг уран-чечен телефильм. 12-ги сериязы.
9.05—«**Ном делгиири**».
9.50—10.00—Чапсар.
10.00—«**Амытаннар делегейинде**».
11.00—Медээлер.
11.10—Өңнүг мультфильмнер программазы: «**Жирафчыгаштың ужуралдары**», «**Шапокляк**».
11.40—«**Палестинчилер**» деп документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүлгези.
12.40—«**Кадыкшыл**» программаның почтазы. Өңнүг.
13.10—«**Орбитага ужуражышкын**». «**Союз**» — «**Аполлон**» ужудуушкуннуң бир чыл болган оюнга. Дамчыдылгага ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтылары А. А. Леонов, В. Н. Кубасов, Н. Н. Рукавишников олар киржир.
13.55—Телеэкранга бир-ле дугаарында. А. Гладков—«**Театрның чалыы назыны**». Күрүнениң Е. Вахтангов аттыг академиктиг театрының шиизи.
16.20—16.30 Чапсар.
16.30—«**Музейлерде болгаш делгелге залдарында**». Чурулга уран чүүлүнүң күрүнениң А. С. Пушкин аттыг музейи. **Францияның чурулга уран чүүлү.** 2-ги дамчыдылга.
17.00—«**Үе**». **Информастыг** программа.
17.30—«**Частың он чеди шинчизи**». Хой сериялыг уран-чечен телефильм. 12-ги сериязы.
18.40—«**Ном делгиири**».
19.25—«**Силерниң бажыңыңарда**». Музыкалыг өңнүг программа.

КЫЗЫЛДАН
20.00—Телемедээлер. (Республика Наадымынга тураскааткан тускай үндүрүлге).

МОСКВАДАН
20.25—«**Бойдус болгаш кижи**». Өңнүг.
20.55—«**Экран өңнүктерин чыып эккелген**». **Киев—Братислава. Өңнүг.**
21.45—Документалдыг фильм.
22.00—«**Амытаннар делегейинде**».
23.00—23.30—«**Үе**». Информастыг программа.

АГААР

Бөгүн республикага эдир булуттаар, чагбас. Агаарның температуразы даглыг черлерге 15—20, артканнарынга 21—28 градус изиир.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Агаарның температуразы 22—24 градус изиир.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

кинотеатрларда

ИЮЛЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «**Ак-көк чыланның буурааны**» (уруглярга) 9.50 «**Харыы хемчег**» 11.40, 13.30, 15.20, 17.10, 19.00, 20.50 шактарда.

«ПИОНЕР»: «**Али-Баба болгаш 40 дээрбечи**» 9.40, 13.30, «**Кочубей**» 11.30, 15.20, «**Харызын чүгле хат билир**» 17.20, 19.10, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «**Чарыш автомобильдеринде коргуш чок оолдар**» 15.00, «**Ыры-шоорлуг ужурал**» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «**Чаанга оркестрлиг аялга**» (2 сериялыг) 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «**Чүге дээрге, ынак мен**» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Кызылдың автошколазының Орус-оол Танчапович Түлүшке 1967 чылдың апрель 11-де тывыскан ВЕ сериялыг № 539641 чолаачы шыназылгазы читкен. Ону эм күш чок деп санаар.

Редакцияның адрези: ИНДЕКС 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харысалгалыг секретарының 2-23-54, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, хоочу ажыл-агыйі килдизиниң 2-21-47, үлетүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг иллюстрация 2-30-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, секретарьтың 2-23-35. солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16331. ЧАГЫГ 1728.
СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС-01221.